

JULKAISU

Matti Wiberg (toim.)

Faktat ja politiikka

Faktat ja politiikka

Matti Wiberg (toim.)

Faktat ja politiikka

KAKS – Kunnallisalan
kehittämissäätiö

Kunnallisalan kehittämissäätiön Julkaisu 7
2017

Sisällys

Esipuhe.....	1
1 Saako tutkittu tieto jalansijaa yhteiskunnan päätöksenteossa?.....	2
Kari Raivio.....	2
1.1 Mitä tiedeneuvonta on – ja mitä se ei ole?.....	2
1.2 Tutkimustiedon tuottajat ja kuluttajat	4
1.3. Mitä maailmalla tapahtuu?	5
1.4 Mitä Suomessa tehdään?	7
Lähteet.....	10
2 Poliitiikan faktat ja kansalaisten mielipiteenmuodostus	11
Lauri Rapeli	11
2.1 Johdanto.....	11
2.2 Poliitiikan faktat ja demokratian tulevaisuus	12
2.3 Kansalainen ja poliittinen informaatio	13
2.4 Informaation vaikutus mielipiteen muodostukseen	15
2.5 Entä sitten?	16
2.6 Lopuksi.....	18
Lähteet.....	19
3 Valehtelu politiikassa: rajanvetoja.....	22
Sakari Nieminen ja Matti Wiberg	22
3.1 Mitä valehtelu on?.....	23
3.2 Valheklassikot	24
3.3 Valhetyyppejä	27
3.4 Valehtelun syyt ja kytkennät politiikan teoriaan.....	28
3.5 Milloin toimijoilla on kannustimia valehdella?	30
3.6 Epätosi väite ei aina ole valhe	33
Yhteenveto	34
Lähteet.....	35
4 Faktantarkistuksen perusteet	37
Kimmo Makkonen ja Matti Wiberg	37
4.1 Miksi faktantarkistuksen analysointi on ajankohtaista?	38
4.2 Faktantarkistuksen historiaa	38
4.3 Faktantarkistuksen kohde.....	41

4.4 Totuudellisuuden jäljillä.....	44
4.5 Nykyiset faktantarkistajien luokitukset.....	45
4.6 Kuinka tehdä faktantarkistuksesta järjestelmällistä?.....	50
Lähteet.....	51

Esipuhe

Mikä on faktojen rooli politiikassa ja erityisesti poliittisessa päätöksenteossa?

Perustuuko poliittinen päätäntä tieteelliseen tietoon?

Mikä rooli tosiasioilla on kansalaisten mielipiteenmuodostuksessa?

Miten mielipiteet syntyvät?

Perustuvatko kansalaisten mielipiteet tietoon?

Onko kansalaisilla eheitä poliittisia maailmankuvia?

Mikä merkitys valehtelulla eli harhaanjohtamistarkoituksessa esitettyjen epätotuuksien kertomisella on politiikassa?

Valehdellaanko politiikassa?

Mitä tarkoitetaan faktantarkistuksella (fact checking)?

Mitä siltä voidaan edellyttää ja mihin se parhaimmillaan voi yltää?

Käsillä oleva antologia on Faktat politiikassa sekä Faktat kunta-politiikassa - tutkimushankkeiden tuotantoa. Koneen Säätiö ja Kunnallisalan kehittämissäätiö ovat tukeneet hanketta, mistä kiitämme.

Matti Wiberg

Helsinki 2017

1 Saako tutkittu tieto jalansijaa yhteiskunnan päätöksenteossa?

Kari Raivio

Julkinen hallinto saa tuskin missään maassa korkeita arvosanoja ripeästä, oikeudenmukaisesta, joustavasta ja viisaasta toiminnasta. Suomessa valtion keskushallintoa on moitittu muun muassa huonosta lainvalmistelusta, vaikutusarviointien laiminlyönnistä, avoimuuden puutteesta ja ministeriöiden siiloutumisesta. Valtioneuvostosta ei oikeastaan voida puhua sen jälkeen, kun Matti Vanhasen kaudella omaksutun käytännön mukaan hallitus ei puutu ministeriöiden esityksiin, vaan ne nuijitaan yleensä ilman keskustelua päätöksiksi. Hiljattain sote-uudistuksen valmistelun yhteydessä asiantuntijoiden selvitykset ja suositukset useaan otteeseen jyrättiin poliittisin päätöksin, jotka sittemmin osoittautuivat mahdottomiksi toteuttaa. Monet muutkin hallituksen toimet on jouduttu perumaan, mikä on herättänyt huolta valmisteluprosessien laadukkuudesta.

Yhteiskunnan päätöksenteossa on harvoin "win-win" -tilanne, jossa kaikki asianosaiset voittavat. Tavallisesti yhden etu on toisen tappio. Päätöksentekijät kaikilla tasoilla, kunnanvaltuustoista YK:n yleiskokoukseen, ovat vain ihmisiä ja heillä on monenlaisia vaikuttimia. Yhdessä ääripäässä ovat pyyteettömästi yhteisen hyvän asialla olevat idealistit, toisessa härskisti omaa etuaan tavoittelevat pyrkyrit. Useimmat varmaankin haluaisivat toimia "oikein" ja tehdä päätöksiä rationaalisilla perusteilla, ainakin mikäli ne eivät ole ristiriidassa poliittisen tarkoituksenmukaisuuden kanssa.

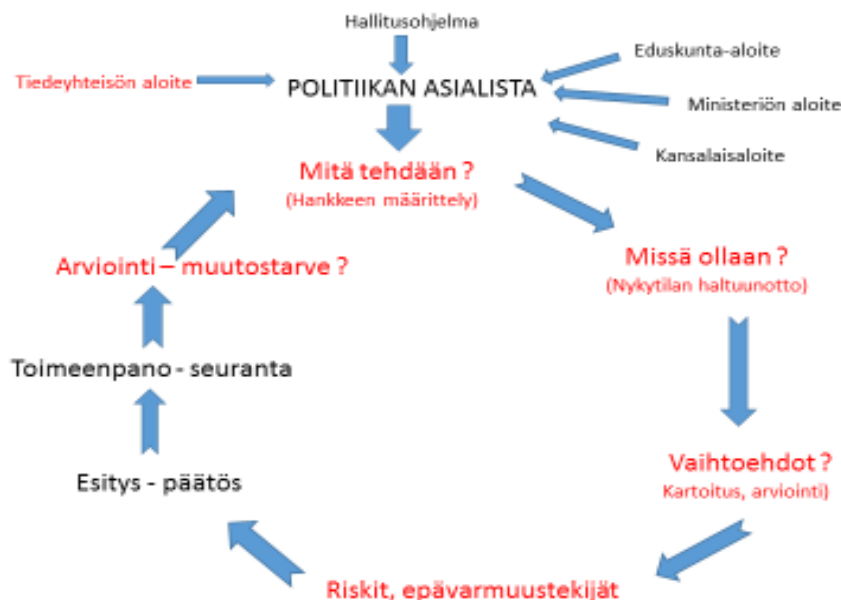
Löytyisikö yhteiskunnan päätöksenteolle tukevampi pohja tutkitusta näytöstä, joka kestää tieteellisen kritiikin?

1.1 Mitä tiedeneuvonta on – ja mitä se ei ole?

Näyttöön perustuvan päätöksenteon neuvonannon keskeinen periaate on, että neuvoja neuvo, mutta päättäjä päättää. Tutkitun tiedon lisäksi on näet monia näkökohtia, joiden painoarvo saattaa poliitikon mielestä olla suurempi. Sellaisia ovat muun muassa seuraavat:

- Tehdyt sopimukset ("siitä ei ole hallitusohjelmassa mainintaa")
- Taloudelliset reunaehdot ("Suomella ei ole siihen varaa")
- Arvot ja ideologiat ("se uhkaa hyvinvointivaltiota")
- Varovaisuusperiaate ("sitä ei ole todistettu turvalliseksi")
- Mielipidetiedustelut ("se on vastoin kansalaisten tahtoa")
- Auktoriteettiin vetoaminen ("minä tiedän paremmin")
- Kansallinen alemmuuskompleksi ("Ruotsissa tehdään näin")

Tutkittu tieto ei ole tarpeen vain tietyllä päätöksenteon hetkellä, koska sellaista ei tosielämässä ole. Poliittinen päätöksenteko on pikemminkin syklinen prosessi (kuva 1), jonka lähtökohtana on erilaisista aineksista muodostunut politiikan asialista **(1)**. Tästä buffet-pöydästä sitten poimitaan ne yksittäiset tavoitteet, joita lähdetään toteuttamaan, vaikkapa lainsäädännön kautta. Hanke on ensin määriteltävä ja rajattava, tieto sen nykytilasta on koottava ja erilaiset toimintavaihtoehdot, samoin kuin niihin liittyvät riskit ja epävarmuustekijät on kartoitettava. Kaikissa näissä valmisteluprosessin vaiheissa tutkitulla tiedolla on käyttöä. Se tieto voi jo olla valmiiksi virkamiesten aivoituksissa, mutta monesti tarvitaan asiantuntijan kannanottoa, joko muodollisen lausunnon tai tutkimuskatsauksen muodossa, usein epämuodollisen konsultaation kautta. Lopullinen esitys ja päätös, samoin kuin sen toimeenpano, kuuluvat poliittisen harkinnan piiriin, mutta kun tehdyn toimenpiteen seurauksia ja mahdollisia muutostarpeita arvioidaan, tarvitaan jälleen tutkittua tietoa.

Kuva 1. Poliitiikan päätöksentekosykli (mukailtu viitteestä **1**).

Punaisella merkityissä vaiheissa tutkitulla tiedolla on merkitystä. Monipolvinen valmisteluprosessi ja entistä "ilkeämmät" monitieteiset ongelmat edellyttävät, että sekä tiedon lähteitä että sen hankinnan kanavia on oltava useita. Neuvonantajatahon tulisi tietenkin olla pätevä mutta myös puolueeton ja itsenäinen, vailla sidonnaisuuksia. Konsultaation lopputuloksena tulisi olla ymmärrettävä ja tiivis arvio. Sen tulisi havainnollistaa mahdolliset epävarmuustekijät ja eriävät mielipiteet vesittämättä kuitenkaan pääviestiä liiallisiin varauksiin. Viestintä päättäjille ja kansalaisille on keskeistä, ja siihen liittyvät käytännöt ja vastuut tulee määritellä.

Muodollisen näyttöön perustuvan toimintatavan ytimessä on **systemaattinen katsaus (2)**. Sitä varten kootaan kaikki esillä olevasta teemasta julkaistu tutkimustieto, ja alan asiantuntijat arvioivat kunkin raportoidun tutkimuksen laadun ja relevanssin. Päätelmät perustetaan merkittävimpiin ja luotettavimpiin tuloksiin. Asiaan kuuluu myös todeta tiedon aukot ja epävarmuustekijät. Systemaattisten katsausten käyttöä puoltaa se, että niissä otetaan huomioon kaikki julkaistu tutkimustieto, ei vain sellainen joka tukee ennalta päätettyjä politiikkatoimia (*policy-biased evidence*).

Systemaattiset katsaukset eivät toki ole ainoa tapa hyödyntää tutkittua tietoa päätöksenteossa ja valmistelussa. Niiden laatiminen on vaativa ja aikaa vievä prosessi, ja päättäjällä on usein kiire.

Epämuodolliset kanavat tiedemaailmaan ovat tästä syystä välttämättömät. Googlea parempi vaihtoehto on luotettavan asiantuntijan suora konsultaatio, mutta ongelmana on usein tällaisen gurun löytäminen. Sitä varten on kehitettävä asiantuntijaverkosto, joka pidetään ajan tasalla ja johon yhteyden saa yhdestä puhelinnumerosta **(3)**.

1.2 Tutkimustiedon tuottajat ja kuluttajat

Tutkimustiedon tuottajista yliopistot ovat autonomisia, eikä niiden tutkimus yleensä suuntaudu yhteiskunnan välittömien intressien mukaan. Yliopistojen merkitys tutkitun tiedon välittämisessä päättäjille on sattumanvaraista ja riippuu yksittäisten tutkijoiden ja poliittisten toimijoiden välisistä kontakteista. Tutkimustiedon kokoamista, analysointia ja välittämistä varten tarvittavia toimielimiä tai kanavia ei ole olemassa.

Valtion tutkimuslaitosjärjestelmän hajanainen rakenne on juuri uudistettu **(4)**. Osa niiden resursseista on irrotettu kilpailtavaksi strategisen tutkimuksen rahastoon, jota Suomen Akatemia hallinnoi valtioneuvoston päättämien painopistealojen puitteissa. Näiden tutkimuksen prioritteettien valmistelu on valtioneuvoston kanslian vastuulla. Myös tutkimuslaitokset on haluttu vastuuttaa selkeämmin tukemaan politiikkatoimien valmistelua.

Kun Suomessa tuotetaan vain 0,5 % maailman tutkimuksesta, niin tarvitaan välittäviä kanavia, joiden avulla muun maailman hyödyllinen ja luotettava tieto saadaan meillä käyttöön.

Tutkimustiedon käyttäjiin kuuluvat poliittiset päättäjät (eduskunta), lainsäädännön ja toimeenpanon valmistelijat (valtioneuvoston kanslia, ministeriöt), kansalaiset sekä media. Päättäjät tarvitsevat luotettavaa tietoa nopeasti ja tiiviissä muodossa. He kokevat ongelmiksi jyvien seulomisen akanoista ylettömästä tietotulvasta, sattumanvaraiset kontaktit tiedeyhteisöön, joskus tutkijoiden nuivan asenteen. Eduskunnan valiokuntien kuulemat asiantuntijat ovat yleensä julkisen hallinnon, elinkeinoelämän tai kansalaisjärjestöjen piiristä, eivät tieteen. Ministeriöiden virkamiesten aikataulu ei ole yhtä kireä kuin poliitikkojen, ja huolelliset analyysit ovat käyttökelpoisia. Kaikissa ministeriöissä ei ole riittävästi tilaajaosaamista

tutkimuksiin ja selvityksiin, vaikka määrärahoja kyllä löytyy. Kansalaiset luottavat tieteeseen ja haluaisivat tutkimustietoa käytettävän enemmän yhteiskunnan päätöksenteossa.

Tutkimustietoa jalostavia ja välittäviä organisaatioita Suomessa ovat konsulttiyritykset ja lobbarit, tutkimuslaitokset ja ajatuspajat, valtionhallinnon lukuisat neuvottelukunnat ja työryhmät, asiantuntijapaneelit, tiedeakatemit ja tieteelliset seurat. Yleinen ongelma on luotettavan ja puolueettoman asiantuntemuksen löytäminen ja konsultaatiokanavat toisaalta hyvien systemaattisten analyysien tekoon, toisaalta nopeaan neuvonantoon yllättävissä tilanteissa.

Vaikka tutkimuslaitosten, myös talouden alalla, tulisi kai edustaa objektiivista tiedettä, niin niiden viestien taustalla voi joskus aavistaa häivähdyksiä rahoittajan arvomaailmasta. Palkansaajien ja elinkeinoelämän sekä Pellervon taloudellisella tutkimuslaitoksella on usein eri näkemys suhdannetilanteesta ja näkymistä, puhumattakaan niiden parantamista koskevista ehdotuksista. Sama ongelma koskee ajatushautomoita, joita kaikki puolueet ovat perustaneet sen jälkeen kun niille alettiin maksaa valtionapua.

1.3. Mitä maailmalla tapahtuu?

Tutkimustiedon tehokkaampi välittäminen politiikkatoimien valmisteluun ja päätöksentekoon on nähty tarpeelliseksi monissa maissa ja myös kansainvälisessä yhteistyössä. Virikkeenä on usein ollut kriisitilanne, jonka hallintaan on tarvittu tieteellistä asiantuntemusta. Kun Neuvostoliitto laukaisi Sputnikin maata kiertävälle radalle vuonna 1957, Yhdysvalloissa heräsi pelko avaruuden ”menettämisestä”. Niinpä Valkoiseen Taloon perustettiin tiede- ja teknologiapolitiikan virasto (*OSTP*) ja sen johtajasta tuli presidentin tieteellinen neuvonantaja. Britanniassa levisi 1980-luvulla katastrofaalinen BSE-epidemia, ”hullun lehmän tauti”, jonka torjunta edellytti massiivisia poikkihallinnollisia torjuntatoimenpiteitä, muun muassa miljoonien lehmien teurastamista. Niiden tiedeperustan vahvistamiseksi päätettiin jokaiseen ministeriöön perustaa tiedeneuvonantajan (*Chief Scientific Adviser*) virka, jollainen jo entuudestaan oli pääministerin kansliassa. Myös muissa anglosaksisissa maissa (Australia, Uusi Seelanti) hallinnon ytimessä toimii tiedeneuvonantaja. Japanissa maanjäristyksen ja tsunamin aiheuttama Fukushima ydinvoimalan vakava onnettomuus vuonna 2011 antoi aiheen perustaa tieteellinen neuvonantojärjestelmä maan hallituksen tueksi (5).

Useimmissa maissa tutkimustiedon kokoaminen ja analysointi perustuu edelleen asiantuntijoiden ryhmätööhön, vaikka näiden ryhmien nimikkeet, toimintaperiaatteet ja painoarvo vaihtelevat (7).

Neuvottelukunnat (*advisory councils*) pohtivat yleensä strategisia ja tiedepoliittisia kysymyksiä. Niiden jäsenistö muodostuu erilaisten sidosryhmien edustajista elinkeinoelämän tai kansalaisjärjestöjen piiristä sekä virkamiehistä.

Tieteellisen asiantuntemuksen tuomista valmisteluun ja päätöksentekoon palvelevat **asiantuntijatoimikunnat** (*advisory committees, scientific advisory boards*), jotka voivat olla pysyviä tai tiettyä tarkoitusta varten perustettuja. Niiden jäsenet ovat pääosin tiedeyhteisön edustajia. Tällaisia komiteoita toimii USAssa ja Japanissa useita satoja ja Britanniassakin lähes sata, vaikka siellä hallituksen ja ministeriöiden tiedoneuvonantajilla on vahva rooli.

Neuvottelukuntien vaikutusta poliittisiin päätöksiin ei tiettävästi ole analysoitu, mutta se varmaankin vaihtelee riippuen kulloinkin esillä olevien asioiden poliittisesta latauksesta ja jäsenistön arvostuksesta. Niitä ei voida pitää riippumattomina neuvonantotahoina, koska ne nimittää yleensä ministeriö tai valtioneuvosto, joilla saattaa olla kiinnostusta ohjailla neuvottelukunnan työtä.

Kansallisilla tiedeakatemioiden on monissa maissa tärkeä rooli hallitusten neuvonantajina. Maailman vanhin tiedeakatemia, Britannian Royal Society, perustettiin vuonna 1660, ja jo seitsemän vuoden kuluttua se antoi kuninkaalle ensimmäisen asiantuntijalausuntonsa maan metsien tilasta. Yhdysvaltain kansallinen tiedeakatemia (National Academy of Sciences) sai vuonna 1863 lakisääteisen velvoitteen ”minkä tahansa ministeriön toimeksiannosta tutkia, selvittää, kokeilla ja raportoida mistä tahansa tieteen tai taiteen teemasta”. Se valmistelee vuosittain kymmeniä raportteja. Saksassa nimitettiin yksi lukuisista tiedeakatemioiden, Leopoldina, hallituksen viralliseksi neuvonantajatahoksi.

Tutkimustiedon merkitys on tiedostettu monissa kansainvälisissä yhteisöissä, joissa Suomi on mukana. Komissio nimitti EU:lle tiedoneuvonantajan vuoden 2012 alusta, mutta komission vaihtuessa vuoden 2015 alussa neuvonantaja sai potkut, mikä herätti melkoisen vastalauseiden myrskyn tiedeyhteisössä. Komission uusi presidentti Jean Claude Juncker ilmoitti, ettei hän suinkaan väheksy tiedettä, mutta tulee järjestämään neuvonannon muulla tavoin. Nyt onkin nimitetty ”korkean tason asiantuntijaryhmä” (High Level Group), joka saa tukea EU:n omalta tutkimusorganisaatiolta (Joint Research Centre) mutta nojautuu paljolti myös kansallisten tiedeakatemioiden asiantuntemukseen. Myös YK:n pääsihteeri on nimittänyt tieteellisen neuvottelukunnan ja tiedoneuvonantajan virka on perusteilla.

Kansainvälinen yhteistyö tiedoneuvonnan sisällöistä ja menetelmistä on vilkastunut sen jälkeen kun alan ensimmäinen maailmankonferenssi järjestettiin Uuden Seelannin tiedoneuvonantajan puheenjohtajalla Aucklandissa vuonna 2014. Siellä perustettu yhteistyöverkosto (INGSA, International Network on Government Science Advice) toimii Kansainvälisen tiedoneuvoston (ICSU, International Council for Science) siipien suojassa, levittää tietoa parhaista käytännöistä ja kouluttaa varsinkin kehitysmaiden nuoria tutkijoita toimimaan yhteistyössä päätöksentekijöiden kanssa. Alan seuraava konferenssi järjestetään syksyllä 2016 Brysselissä, jossa EUn komissio toimii isäntänä.

1.4 Mitä Suomessa tehdään?

Valtioneuvoston kanslian asettama työryhmä pohti hallituksen toimeksiannosta vuonna 2009 politiikkatoimien vaikuttavuuden arviointia ja muotoili seuraavan vision (6):

”Poliittinen päätöksenteko ja valmistelu valtioneuvostossa perustuvat laaja-alaiseen tietoon. Yhteiskunnan kehityksen jatkuvuutta tuetaan varmistamalla että aiemmasta politiikasta saadut kokemukset ja vaikuttavuustieto ohjaavat poliittista päätöksentekoa pitkäjänteisesti.”

Vision toteuttamiseksi tarvitaan toimintamalli, jossa varmistetaan merkittävimpien yhteiskuntapoliittisten päätösten vahva ja horisontaalinen tietopohja.

Toimintamallissa:

- arviointi- ja tutkimustietoa käytetään systemaattisesti uudistustarpeiden tunnistamisessa, vaikuttavimpien politiikkatoimien valinnassa sekä päätöksenteon ja sen valmisteluprosessin eri vaiheissa
- tietotarpeet määritellään ja tunnistetaan poliittisista prioriteeteista lähtevästi
- tietovarannot ovat korkealaatuisia ja tehokkaasti käytössä
- johtamisjärjestelmä tukee arviointi- ja tutkimustiedon oikea-aikaista, tehokasta ja systemaattista käyttöä
- on toimiva vuorovaikutus arviointi- ja tutkimustiedon tuottajien ja käyttäjien kesken
- raportointi on mahdollisimman kevyttä eikä tarpeettomasti kuormita virkamiehiä ja poliittisia päättäjiä.

Tällaisiin periaatteisiin tiedeyhteisön on varmaankin helppo yhtyä. Kokonaan toinen juttu on, miten niitä aletaan käytännössä toteuttaa. Keväällä 2011 aloittanut Jyrki Kataisen hallitus ryhtyi varsin määrätietoisesti uudistamaan valtion keskushallinnon käytäntöjä valtiosihteeri Olli-Pekka Heinosen johdolla.

Valtioneuvosto teki syksyllä 2013 periaatepäätöksen tutkimuslaitosten ja tutkimusrahoituksen kokonaisuudistukseksi (4). Siihen kuului merkittäviä rakenneuudistuksia (laitosten yhdistämisiä tai liittämisiä yliopistoihin), määrärahojen leikkauksia sekä uuden rahoitusinstrumentin perustaminen Suomen Akatemian yhteyteen (tavoite 70 m€/vuosi), tarkoituksena tukea yhteiskunnan kehittämistä palvelevaa strategista tutkimusta valtioneuvoston linjaamien priorisointien puitteissa ja erillisen neuvoston ohjauksessa. Päätös myös edellytti, että ”valtioneuvoston kansliaan varataan riittävä asiantuntemus strategisen tutkimuksen ohjelman ja valtioneuvoston päätöksentekoa palvelevan tutkimuksen suunnitelman valmistelua sekä tutkimustoiminnan yhteensovittamista varten (tutkimuspolitiikan asiantuntijat)”.

Toimeenpanoa varten kanslian politiikka-analyysiyksikköön perustettiin valtioneuvoston yhteinen tutkimuksen tilaajaryhmä (TEA- eli tutkimus-ennakointi-arviointityöryhmä), johon kuuluu asiantuntijoita kaikilta hallinnonaloilta. Läheskään kaikilla sen jäsenistä ei kuitenkaan ole tutkijankoulutusta ja näin ollen pätevyyttä arvioida ja tilata tutkimuksia ja selvityksiä. Valtioneuvoston kanslian käyttöön varattiin myös määräraha päätöksentekoa tukevien tutkimusten ja selvitysten tilaamista varten (tavoite 12,5 m€/vuosi).

Strategisen tutkimuksen neuvosto on tehnyt ensimmäiset päätökset pitemmän tähtäyksen tutkimuksen teemoista, joita vuodelle 2016 on neljä: osaaminen ja muuttuva työelämä, terveys ja elämäntapojen muuttaminen, kokonaisturvallisuus globaalissa ympäristössä ja kaupungistumisen dynamiikka. Lisäksi valtioneuvosto linjasi, että 2016 tulee yhteisenä painopisteenä ottaa huomioon maahanmuuton vaikutukset suomalaisessa yhteiskunnassa. Teemat ovat niin väljiä, että monet tutkimusryhmät voivat sopivalla retoriikalla sovittautua niiden puitteisiin. Vielä on liian aikaista arvioida, johtaako tällainen ylhäältä ohjattu tutkimus konkreettisiin tuloksiin, joiden avulla yhteiskuntaa voidaan kehittää, kuten tarkoitus oli. Uhkakuvana ovat kokemukset 1970-luvun alusta, jolloin demokratian ja tasa-arvon tutkimukseen kaadettiin runsaasti rahaa, jolla eri poliittisten suuntausten värittämät hankkeet tuottivat kasapäin nollatulosta.

Myös valtioneuvoston päätöksentekoa tukevan selvitys- ja tutkimustoiminnan teemoja on linjattu, ensimmäiset rahoituspäätökset tehty ja vastuuministeriöt nimetty. Tässäkin on määritelty varsin laajat teemat, jotka menevät osittain päällekkäin strategisen tutkimuksen linjausten kanssa, muun muassa työelämän, terveyden ja kokonaisturvallisuuden osalta. Olisi varmaan paikallaan selvittää näiden kahden rahoituskanavan periaatteita ja toimintatapoja. Molempien osalta asiantunteva seuranta ja toimintatapojen jatkuva kehittäminen olisivat välttämättömiä.

Valtioneuvoston kanslian toimeksiannosta emerituskansleri Kari Raivio teki selvityksen näyttöön perustuvasta päätöksenteosta ja esityksen suomalaisesta neuvontajärjestelmästä. Raportti luovutettiin marraskuussa 2014. Siihen sisältyi 13 toimenpide-ehdotusta perusteluineen. Niistä tärkeimmät olivat tiedoneuvonantajan viran perustaminen valtioneuvoston kansliaan, pätevän tutkimusjohtajan nimittäminen jokaiseen ministeriöön sekä tiedeanalyysiyksikön perustaminen Tiedeakatemiain neuvottelukunnan (TANK) yhteyteen. Raportti on käynyt läpi tavanomaiset lausuntokierrokset, mutta sen ehdotusten toteuttaminen ei näytä olevan Juha Sipilän hallituksen agendalla lähelläkään kärkipäätä. Hallituksen kompurointi monissa hankkeissaan kyllä viittaa siihen, että hyvät neuvot olisivat tarpeen eivätkä välttämättä edes kalliit.

Markkinointiviestintä, eli lobbaus, on se menetelmä, jolla yhteiskunnan päätöksiin eniten vaikutetaan niin Suomessa kuin Brysselissä, jossa lobbareiden tuhatpäiset laumat jatkuvasti piirittävät päättäjiä. Alan yritykset tekevät loistavaa taloudellista tulosta, ja monet poliitikot siirtyvät ilman tarpeetonta luppoaikaa suoraan viestintäfirman leipiin, suuntaamaan verbaaliset lahjansa ja suhdeverkostonsa entisten kollegojen suostutteluun. Kenen leipää syöt, sen lauluja laulat, kertoo vanha sanonta. Viestin

luotettavuutta arvioitaessa on syytä olla kiinnostunut sen tarjoajan mahdollisista sidonnaisuuksista. Todistajan valassa luvataan ”kertoa kaikki totuus tässä asiassa siitä mitään salaamatta tai siihen mitään lisäämättä taikka sitä muuttamatta”, tai anglosaksisen käytännön mukaan ”the truth, the whole truth, and nothing but the truth”. Omia tavoitteitaan edistävä taho tai hänen lobbarinsa ei välttämättä valehtelee eli kerro muunnettua totuutta, mutta varsin usein jotakin olennaista jätetään kertomatta. Tietoa on näet lähes rajattomasti olemassa ja kiitos hakukoneiden myös helposti löydettävissä, mutta sen paikkansapitävyyttä ei Google takaa. Lisäksi on varsin helppoa poimia ”rusinat pullasta” (”cherry-picking”), eli valita suuresta tietomassasta sellaiset palaset, jotka sopivat omien väitteiden perusteluiksi, ja jättää kiusalliset ristiriitaiset havainnot huomiotta.

Yhteiskunnan päätöksenteko olisi paljon tukevammalla pohjalla, jos puolueeton ja luotettava tutkimustieto saataisiin tehokkaasti sitä palvelemaan.

Lähteet

- 1 The Government Chief Scientific Adviser's guidelines on the use of scientific and engineering advice in policy making. Government Office for Science. Ref:BIS/10/669. 1 July 2010.
 - 2 Gough D, Oliver S, Thomas J: Learning from research: Systematic reviews for informing policy decisions. A paper for the Alliance of Useful Evidence. London; Nesta. 2013.
 - 3 Gluckman P: The art of science advice to government. Nature 2014; 507: 163-165.
 - 4 Valtioneuvoston periaatepäätös valtion tutkimuslaitosten ja tutkimusrahoituksen kokonaisuudistukseksi. 5.9.2013.
 - 5 Arimoto T, Sato Y: Rebuilding public trust in science for policy-making. Science 2012; 337: 1176-77.
 - 6 Poliitiikkatoimien vaikuttavuusarvioinnin kehittäminen – Kuinka parantaa tiedonkäyttöä poliittisessa päätöksenteossa? Valtioneuvoston kanslian raporttisarja 6/2009.
 - 7 Koskinen I: Selvitys tieteellisestä neuvonannosta. Maakohtaisia esimerkkejä. Tiedeakatemiain neuvottelukunta 2014. www.academies.fi/julkaisut.
- Raivio K: Näyttöön perustuva päätöksenteko – suomalainen neuvonantojärjestelmä. Valtioneuvoston kanslian raporttisarja 3/2014.

2 Poliitiikan faktat ja kansalaisten mielipiteenmuodostus

Lauri Rapeli

2.1 Johdanto

Kansalaiset kohtaavat politiikan lähinnä tiedotusvälineiden ja sosiaalisen median kautta. Heidän poliittiset käsityksensä muovautuvat osittain niiden viestien avulla, joita poliitikot ja toimittajat heille näillä alustoilla tarjoilevat. Poliitiikan tekijöiden kansalaisille lähettämät viestit tavoittelevat aina jotain vaikutusta. Kyse on mielipiteen muokkauksesta, jonka perimmäinen tarkoitus on oman poliittisen kannan tai tavoitteen eteenpäin vieminen.

Yksi mahdollinen tehokeino tavoitteeseen pääsemiseksi on tosiasioilla vakuuttaminen. Tässä luvussa esitetään tosiasioiden merkitys kansalaisten asenteiden muodostumiselle alan tuoreen tutkimuskirjallisuuden valossa tarkasteltuna. Luvussa esitellään lisäksi politiikkojen viestintää tarkastelevaa faktantarkistusta, jota harjoittavat etenkin amerikkalaiset viestintäyhtiöt.

Luvun teemana on siis kansalaisnäkökulma politiikan faktoihin. Tavallisten, politiikkaa ainakin jossain määrin seuraavien kansalaisten kannalta tarkasteltuna politiikassa voidaan ajatella olevan erilaisia faktoja. Barabas ym. (2014) ovat erottaneet politiikan faktoista kaksi eri ulottuvuutta, joiden suhteen faktojen luonne vaihtelee: aika ja aihepiiri. Aikaulottuvuus voidaan edelleen jakaa staattisiin ja muuttuviin faktoihin. Staattiset, vaikkapa poliittiseen järjestelmään liittyvät asiat, eivät juuri muutu, eivätkä siksi edellytä erityistä seurantaa kansalaiselta. Muuttuvat faktat sen sijaan edellyttävät. Poliittiset voimasuhteet, ajankohtaiset asiakysymykset ja politiikan henkilöt ovat alati muuttuvia asioita ja niiden hallinta vaatii jatkuvaa politiikan seurantaa. Aihepiiriulottuvuus voidaan jakaa yleiseen ja spesifiin. Yleiset faktat, kuten poliittiseen järjestelmään liittyvät, ovat tyypillisesti myös staattisia ja spesifit, eri politiikkalohkoihin liittyvät ovat jatkuvasti muutoksessa.

Tämä jaottelu ilmentää kansalaisen ja politiikan faktojen suhdetta perustavalla tavalla. Osa politiikan faktoista muodostaa pysyvät ja harvoin muuttuvat puitteet, osa faktoista vaatii jatkuvaa seurantaa. Molempien osalta kansalaisten politiikan hallinnassa on suuria eroja (Elo & Rapeli 2010). Mielipiteen muodostuksen kannalta keskeisempiä ovat kuitenkin muuttuvat faktat, jotka kansalaisnäkökulmasta katsottuna ovat politiikasta ja poliitikoilta lähtöisin olevaa viestintää. Niiden uskottavuus joko murentaa tai rakentaa luottamusta kansalaisten ja poliitikkojen välille.

2.2 Poliitiikan faktat ja demokratian tulevaisuus

Monien demokratiatutkijoiden mukaan nimenomaan luottamussuhde massan ja eliitin välillä on jo muutaman viime vuosikymmenen ajan ollut vakavassa kriisissä (esim. Dalton, 2004). Tosiasioiden rooli ja merkitys poliittisessa kommunikaatiossa onkin erityisen mielenkiintoista juuri tästä, kansalaislähtöisestä perspektiivistä. Jos kansalaiset kasvavassa määrin vetäytyvät perinteisen puoluepolitiikan areenoilta ja etsivät uusia, vaihtoehtoisia vaikutusmahdollisuuksia, tarkoittaa se modernin edustuksellisen demokratian rapautumista. Kun luokkaperusteinen puolueuskollisuus murenee, kasvaa vaatimus objektiivisemmasta päätöksenteosta, jonka keskiössä eivät enää olisi valtaa tavoittelevat puolueet ja niiden intressit. Mahdolliseksi muutokseksi on esitetty kahta eri skenaariota.

Yhtenä vaihtoehtona on nähty deliberatiivinen demokratia, jonka ytimessä on faktapohjainen argumentointi puoluepoliittisen arvokeskustelun sijaan. Deliberatiivinen demokratiadeaalin yksi keskeinen ajatus on, että politiikan teko tulisi nähdä kommunikaationa, jossa kilpailevat faktoilla perustellut argumentit, eivät puoluepoliittisesti perustellut ehdotukset. Deliberatiiviseen demokratiaan kuuluu oleellisesti myös tavallisten kansalaisten mukaan ottaminen osaksi heitä itseään koskevaa päätöksentekoa huomattavasti nykyistä edustuksellista järjestelmää suuremmassa mittakaavassa, joka toisi mukanaan myös uusia demokraattisen päätöksenteon ongelmia (esim. Rasch 2014; Wiberg 2013).

Toinen vaihtoehto, jossa kansalaisilla sen sijaan olisi nykyistä selvästi vähemmän osallistumispainetta, on asiantuntijademokratia. Se tähtää tehokkaaseen, faktaperusteiseen päätöksentekoon ilman puoluepoliittista painolastia. Asiantuntijademokratian teoreettisia ja empiirisiä lähtökohtia ovat pohtineet etenkin Hibbing ja Theiss-Morse (2002), jotka lanseerasivat häivedemokratian käsitteen (*stealth democracy*). Amerikkalaisiin tutkimusaineistoihin perustuen heidän mukaansa kansalaisten parissa on kasvamassa ajatus demokratiasta, joka ei juuri edes näy kansalaisten tutkakuvassa, mutta jonka he kuitenkin tietävät olevan olemassa. Tämän tyyppinen demokratia on luonteeltaan hallinnollinen ja perustuu ajatukseen yhteisön kannalta optimaalisten päätösten tuottamiseen objektiivisen tiedon avulla. Toistaiseksi asiantuntijademokratian kannatus kansalaisten keskuudessa on kuitenkin ollut huomattavasti vähäisempää kuin edustuksellisen demokratian. (esim. Bengtsson ja Mattila, 2009; Rapeli, 2016.)

Poliitiikan faktat liittyvät aivan keskeisesti molempiin skenaarioihin, joskin hyvin eri tavoin kansalaisnäkökulmasta tarkasteltuna. Deliberatiivisessa demokratiassa kansalainen on aktiivinen toimija, joka tarvitsee paikkansa pitävää informaatiota mielipiteen muodostukseen päätöksentekoa varten. Asiantuntijademokratiassa kansalainen on näkymättömissä, mutta faktat sen sijaan päätöksenteon keskipisteenä. Informaatio ja sen paikkansa pitävyys ovat joka tapauksessa ratkaisevan tärkeitä asioita tulevaisuuden demokratialle, mikäli edustuksellinen demokratia edes jossain määrin kehittyä kohti näitä vaihtoehtoja. Poliittista informaatiota tavallinen

kansalainen kuitenkin tulee kohtaamaan niin halutessaan myös tulevaisuudessa.

2.3 Kansalainen ja poliittinen informaatio

Kuten todettua, kansalaiset kohtaavat politiikkaan liittyvää informaatiota ensisijaisesti tiedotusvälineistä ja sosiaalisesta mediasta. Taulukossa 1 on esitetty niiden vastaajien yhteenlasketut prosenttiosuudet, jotka ilmoittivat seuranneensa hyvin tai melko paljon 2015 eduskuntavaalikampanjointia eri lähteistä.

Lähde	%-osuus (seurasi paljon + melko paljon)
TV-uutiset ja ajankohtaisohjelmat	57.4
Sanomalehdet	44.5
TV:n vaalikeskustelut / haastattelut	42.9
Internet-uutiset, ml. sanomalehtien verkkosivut	30.2
Internetin vaalikoneet	25.6
TV-viihde, jossa poliitikkoja mukana	18.9
Radio	17.3
Sosiaalinen media	14.5
Ehdokkaiden / puolueiden kotisivut	9.2
Blogit	5.9

Taulukko 1. 2015 eduskuntavaalikampanjan seuraaminen eri lähteistä (FNES 2015)

Yllä esitetyn tuoreen kyselytutkimusaineiston perusteella suomalaiset seuraavat politiikkaa, ainakin kampanjoinnin aikana, lähinnä televisiosta ja sanomalehdistä, mutta jossain määrin myös vaalikoneiden, radion ja sosiaalisen median välityksellä. Mitä tapahtuu, kun kansalainen kohtaa

poliittista informaatiota, vaikkapa vaalikampanjoinnin yhteydessä? Informaatioaltistumisen teoreettinen ideaali voidaan tiivistää seuraavasti:

1. Muodostaakseen mielipiteen kansalainen hakeutuu eri näkökantoja edustaville tiedonlähteille vastaanottamaan informaatiota ajankohtaisista poliittisista kysymyksistä
2. Kohdatessaan aiemmin tietämänsä kanssa ristiriidassa olevaa informaatiota, kansalainen tarvittaessa tarkistaa eri tietojen luotettavuuden
3. Kansalainen päivittää mielipiteensä, jos uusi tieto osoittautuu aiempaa luotettavammaksi, ja hylkää mikäli uusi tieto on aiempaa epäluotettavampaa

Teoreettinen ideaali toteutuu harvoin. Vaikka eri näkökantoja edustavia tiedonlähteitä on tarjolla etenkin länsimaaisissa demokratioissa, hakeutuvat kansalaiset tyypillisesti omia ennakkokäsityksiään tukevan informaation luokse (katso esim. Stroud, 2008). Ihmisten (poliittista) ajattelua määrittää myös *motivated reasoning* eli tarkoituksenmukainen tai motiivi-perusteinen ajattelu (Ditto & Lopez 1992; Kunda 1990): ihmiset puolustavat arvokäsityksiään (myös) silloin, kun ne ovat sovittamattomassa ristiriidassa tosiasioiden kanssa. Näiden syiden vuoksi poliittisen informaation todellisuus näyttää usein seuraavalta:

1. Poliitikasta kiinnostunut kansalainen hakeutuu omia ennakkokäsityksiään vahvistaville tiedonlähteille
2. Ennakkokäsitysten kanssa ristiriitaista informaatiota kohdatessaan kansalainen hylkää uuden tiedon ja pitäytyy aiemmin tiedetyssä
3. Ristiriitaisen tiedon vastustaminen on sitä voimakkaampaa mitä aktiivisempi ja tiedostavampi politiikan seuraaja kansalainen on

Politiikasta paljon tietävät ja sitä seuraavat ihmiset ovat muita epätodennäköisempiä muuttamaan mieltään sellaisten seikkojen perusteella, jotka eivät sovi heidän aiempiin käsityksiinsä, vaikka ne tosiasiallisesti pitäisivät paikkaansa. Tieto luo vahvan itseluottamuksen, joka ei salli kilpailevia uskomuksia ja vähentää merkittävästi mahdollisuuksia yksilön asenteiden muuttumiselle. Tätä voidaan pitää ongelmana sen yleisen demokratiakäsityksen kannalta, jonka mukaan kansan tahdon ajatellaan perustuvan harkituille ja informoiduille mielipiteille.

Toinen läheisesti liittyvä ongelma on, että kaikki politiikassa esitetyt väitteet eivät pidä paikkaansa, mutta niillä on silti usein pysyvä vaikutus kansalaisasenteisiin. Poliitiikan väitteiden paikkaansa pitävyyttä on toistaiseksi kartoitettu vain journalistien toimesta. Erityisesti amerikkalaisessa politiikan uutisoinnissa on melko nopeasti kehittynyt faktantarkistuksen perinne.

Faktantarkistuksella viitataan poliittisen väittämän paikkansapitävyyden arviointiin. Faktantarkistuksesta on kehittynyt standardimenettely

poliittisessa kommunikaatiossa viimeisen vuosikymmenen aikana, etenkin amerikkalaisessa valtamediassa (Nyhan ja Reifler, 2013). Useilla suurilla amerikkalaisilla viestintäyhtiöillä on oma faktantarkistuksen metodinsa ja verkkosivustonsa, kuten Washington Post Fact Checker (<http://www.washingtonpost.com/blogs/fact-checker/>), PolitiFact.com and Factcheck.org. Ne tutkivat poliitikkojen julkisissa puheissaan ja lausumissaan esittämiä asiaväitteitä ja arvioivat niiden virheettömyyttä. Faktantarkistus oli olennainen osa Yhdysvaltain vuoden 2008 presidentinvaalien uutisointia (Singer, 2009: 833), ja neljä vuotta myöhemmin pidetyissä vaaleissa se oli vielä merkittävämmässä roolissa (Uscinski ja Butler, 2013: 162-163). Faktantarkistuksen nousu tärkeäksi osaksi amerikkalaista poliittista mediaa on siis ollut varsin nopea. Toistaiseksi faktantarkistus on kuitenkin ollut projekti, jota vain media toteuttaa pohjimmiltaan omia tarkoituseriään varten. Emme sen vuoksi ainakaan vielä tiedä kuinka suuri osa kansalaisille välittyvistä politiikan ärsykkeistä pitävät paikkaansa tai eivät. Poliitiikan tutkimuksessa informaation merkitystä mielipiteisiin on kuitenkin tutkittu paljon (ks. esim. Rapeli 2014, 2013).

2.4 Informaation vaikutus mielipiteen muodostukseen

Erityisen ongelmallista faktan ja mielipiteen muodostuksen välisessä suhteessa on oikeana pidetty, virheellinen informaatio. Se luo esteen paikkansa pitävän informaation omaksumiselle, samalla pönkittäen virheellisiä uskomuksia (Kuklinski ym. 2000). Ei kuitenkaan ole tiedossa kuinka suuri osuus kansalaismielipiteistä perustuu virheuskomuksille tai kuinka suuri osuus kansalaisille välittyvästä poliittisesta informaatiosta ei pidä paikkaansa. Laaja ja systemaattinen analyysi politiikan faktojen oikeellisuudesta on siis tekemättä, mutta yksittäisiä tutkimuksia on olemassa. Ne viittaavat vahvasti siihen, että virheelliseen informaation perustuvat mielipiteet ovat sekä hyvin tavallisia että erittäin kestäviä.

Tutkiessaan amerikkalaisten asenteita Yhdysvaltojen 2003 käymää Irakin sotaa kohtaan Kull ym. (2003) havaitsivat, että ne, jotka uskoivat virheelliseen tietoon Irakin hallussa olevista joukkotuhoaseista, kannattivat hyökkäystä Irakiin 2003. Samaan aikaan noin puolet uskoi Saddam Husseinin olevan Al Qaidan läheinen liittolainen. Näin ajattelevat jatkoivat kannattamista myös sen jälkeen, kun tieto Irakin joukkotuhoaseista oli julkisesti kumottu (Kull ym., 2003).

Virheellisen tiedon hyödyntäminen mielipiteen muodostuksessa ei ole sattumanvaraista, vaan sidoksissa yksilön ideologisiin ja puoluesidonnaisuuksiin. Tästä johtuen informaatiovaikutukset johtavat systemaattisiin vinoutumiin kansalaismielipiteessä. Väitteet Yhdysvaltain presidentti Barack Obaman uskonnosta ovat kenties tunnetuin esimerkki. Vuonna 2010 tehdyssä tutkimuksessa ilmeni, että lähes 25 % amerikkalaisista uskoi virheellisesti presidentti Obaman olevan muslimi (Hartman ja Newmark, 2012). Jopa 11 % uskoi, ettei hän ollut syntynyt Yhdysvalloissa. Tämä olisi tarkoittanut, että Obama ei Yhdysvaltain perustuslain mukaan voisi

toimia presidenttinä. Republikaaneista 28 % uskoi väitteeseen. Kun republikaanien Sarah Palin väitti radiossa, että presidentti Obaman terveydenhoitouudistuksen tavoitteena on luoda ”kuolemapaneeleita”, joissa virkamiehet päättävät kuka potilaista kuolee ja kuka saa elää, 30 % amerikkalaisista uskoi väitteeseen – republikaaneista noin puolet. Kahden ja puolen vuoden kuluttua yhtä moni amerikkalainen uskoi edelleen väitteeseen (Nyhan, 2010).

Näiden havaintojen taustalla on tilanne, jossa johtavan poliitikon esittämä, paikkaansa pitämätön väite on vahvistanut etenkin jo olemassa olleita negatiivisia asenteita. On vaikeaa, ellei mahdotonta, arvioida, kuinka tahallista virheellisen informaation levittäminen on politiikkojen keskuudessa. Kokeellisesti on osoitettu, että poliitikot pysyttelevät useammin tosiasioissa, jos he ovat tietoisia mahdollisuudesta, että heidän sanomansa oikeellisuus tarkistetaan (Nyhan ja Reifler, 2015c). Tämä luonnollisesti viittaa siihen, että ainakin osa politiikkojen levittämistä virheellisistä väitteistä olisi vältettävissä huolellisemmalla kielenkäytöllä, mikäli kyse ei ole tarkoituksellisesta vääristelystä.

Tärkeä havainto on myös, että virheellisten käsitysten korjaaminen jälkikäteen ei onnistu tehokkaasti. Kokeelliset tutkimukset ovat osoittaneet, että vaikka uuden, paikkansa pitävän informaation avulla voitiin vähentää virheellisiä uskomuksia rokotteista, ei rokotushalukkuus noussut (Nyhan ja Reifler, 2015a). Jos uskomukset ovat riittävän vahvoja, edes uuden informaation omaksuminen ei välttämättä riitä muuttamaan käyttäytymistä. Tehokkaimmaksi korjauskeinoksi on havaittu korvaavan kausaaliselityksen tarjoamista (Wilkes ja Leatherbarrow, 1988; Nyhan ja Reifler, 2015b). On helpompaa hyväksyä uusi totuus, kun sen taustalla on uusi, koherentti tarina. Aiemmat uskomukset eivät siis ole läpitunkematon kognitiivinen panssari.

2.5 Entä sitten?

Yleisemmällä tasolla keskeinen kysymys on, mikä vaikutus politiikan tosiasioilla oikeastaan on politiikan tuotosten, eli poliittisen järjestelmän er toimijoiden tekemien päätösten, kannalta. Yksilötason tutkimukset ovat toistuvasti havainneet merkittäviä eroja poliittisessa käyttäytymisessä ja poliittisissa mielipiteissä sen suhteen kuinka paljon ihmiset tietävät politiikasta. Itsensä vasemmistolaisiksi (USA:ssa liberaaleiksi) määrittelevät ovat tyypillisesti oikeistoon itsensä sijoittavia enemmän politiikasta tietäviä (esim. Delli Carpini ja Keeter, 1996; Elo ja Rapeli, 2010), joskaan eivät aina (Federico ym., 2011). Paljon politiikasta tietävät myös hyödyntävät ideologisia lähtökohtia jäsentäessään politiikan ajankohtaisia tapahtumia ja muodostaessaan niistä mielipiteitä (esim. Delli Carpini ja Keeter, 1996; Sciarini ja Kriesi, 2003; Federico ja Hunt, 2013). Tieto ja ideologinen ajattelu kulkevat siis käsi kädessä, sekä hyvässä että pahassa. Tieto mahdollistaa johdonmukaisen poliittisen ajattelun, mutta samalla rajoittaa ja suorastaan estää mielipiteiden uudelleen muokkauksen silloinkin, kun se voisi olla tarpeellista.

Useat melko tuoreet tutkimukset ovat havainneet, että politiikkaa hyvin tuntevat ihmiset äänestävät muita useammin sellaista ehdokasta, jonka arvot ja mielipiteet ovat lähellä heidän omiaan (esim. Lau ja Redlawsk, 1997; Lau ym., 2008; Lau, 2013; Lau ym., 2014). Tutkimuskirjallisuudessa puhutaan tällöin 'oikein äänestämisestä' (engl. *correct voting*). Kuten ymmärrettävältä tuntuukin, tieto siis kasvattaa todennäköisyyttä äänestää omalta kannaltaan oikeaa vaihtoehtoa. Tätä kautta yksilötason erot faktatiedossa johtavat myös aggregaattitason seurauksiin: monet tutkimukset vahvistavat tuloksen, jonka mukaan kollektiivinen kansalaismielipide olisi erilainen, mikäli kansalaisten faktatietämys olisi erilainen (esim. Althaus 1998; Gilens, 2001; Toká, 2008).

Tieto ei vaikuta vain mielipiteisiin vaan myös äänestyskäyttäytymisen kautta äänestystuloksiin. Yhdysvalloissa istuvat presidentit ja demokraattiehdokkaat olisivat hyötäneet presidentinvaaleissa kansalaisten korkeammasta faktatietämyksestä (Bartels, 1996). Tuoreen tutkimuksen mukaan jopa 20–30 % amerikkalaisista äänestää vastoin omia etujaan, koska eivät hallitse politiikkaa riittävän hyvin (Dusso, 2015). Ruotsissa sen sijaan oikeistoblokki olisi hyötynyt paremmin tietävästä äänestäjäkunnasta ja ero olisi jopa muuttanut vaalituloksen 1994 ja 2002 (Oscarsson, 2007). Laajassa 27 maan vertailussa vasemmisto olisi kuitenkin useammin hyötynyt, jos kansalaisilla olisi parempi faktatietämys politiikasta (Arnold, 2012). Vasemmiston ja oikeiston menestyksestä ei ole mahdollista erottaa selkeää logiikkaa, vaan kyse on maa- ja vaalikohtaisista eroavaisuuksista.

2.6 Lopuksi

Vaikka tutkimustiedossa on aukkoja, vaikuttaa selvältä että poliittisella informaatiolla on suuri merkitys kansalaisten mielipiteen muodostukselle sekä heidän poliittiselle osallistumiselleen. Tieto vaikuttaa ihmisten poliittiseen käyttäytymiseen, mutta toisinaan odottamattomilla tavoilla. Tieto ei suinkaan aina mahdollista laadukasta mielipiteen muodostusta tai poliittista valintaa, vaan saattaa jopa estää sen. Kansalaisten poliittisessa ajattelussa tieto on usein luonteeltaan uskomus, jonka kyseenalaistaminen tai muuttaminen on yksilölle miltei mahdotonta. Yksilö vastustaa uutta informaatiota, joka ei ole yhteensopivaa arvopohjaisiin ennakkokäsityksiin pohjautuvan, jo olemassa olevan tiedon – tai uskomuksen – kanssa. Hän ei tyypillisesti etsi totuutta avoimin mielin, vaan ainoastaan aiempia käsityksiään vahvistavia viestejä. Paradoksaalisesti, yksilön korkea poliittinen kompetenssi johtaa yleensä kasvaneeseen tarpeeseen tukeutua ennakkokäsityksiin.

Erilaisuudet politiikan faktojen hallinnassa vaikuttavat kansalaisten poliittisiin valintoihin ja sitä kautta erilaisiin lopputulemiin demokratian prosesseissa. Ihmiset ajattelevat politiikasta eri tavalla riippuen siitä, minkälaisen informaation pohjalta he sitä lähestyvät. He myös toimivat eri tavoin esimerkiksi äänestystilanteessa riippuen omasta tietomäärästään. Tästä syystä saatavilla olevan informaation laatu on demokratian kannalta erityisen tärkeää. Se on kuitenkin samalla suurin tutkimuksellinen tietoaukko: poliitikkojen kansalaisille lähettämien viestien oikeellisuutta on tarkasteltu vain journalistien toimesta, ilman tieteellisen lähestymistavan systematiikkaa ja objektiivisuuden tavoittelua.

Politiikan puolueellinen luonne on toisaalta kansalaisten tiedossa ja siksi he eivät ehkä edes oleta politiikassa esitettyjen väitteiden aina pitävän täysin paikkansa. On yleisesti tiedossa, että politiikka on ennen kaikkea kamppailua vaikutusvallasta. Sodassa totuus uhrataan ensimmäiseksi. Toisaalta poliitikoilta kuitenkin odotetaan myös rehellisyyttä ja asiavirheet heidän väitteissään paljastuvat nykyään usein joko journalistien tai sosiaalisen median kautta osallistuvien kansalaisten toimesta. Vaatimus näyttöön perustuvasta päätöksenteosta saattaakin olla kasvamassa kansalaisten keskuudessa. Kun puoluelojaalisuus vähenee, syntyy tilaa tiedon hyödyntämiselle politiikan teon perusteena ideologisten motiivien sijaan.

Tutkimuksen näkökulmasta selvittämätön kysymys on kuinka paikkansa pitävää poliitikkojen viestintä kansalaisille on. Ihmisten mediakulutustottumuksissa on myös suurta vaihtelua, mikä luo lisää tietoaukkoja politiikan faktojen ja kansalaisten suhdetta koskevaan tutkimukseen. Tulevaisuuden demokratiakehityksen ja kansalaisten poliittisen luottamuksen kannalta nämä vastausta vailla olevat tutkimuskysymykset ovat tärkeitä. Amerikkalainen tutkijayhteisö on aktivoitunut ja he julkaisevat tuloksiaan kiihtyvällä vauhdilla. Eurooppalainen, Suomi luonnollisesti mukaan luettuna, tulevat tällä(kin) alueella auttamattomasti perässä.

Lähteet

Althaus, Scott L. (1998), 'Information Effects in Collective Preferences', *American Political Science Review*, 92(3): 545–558.

Arnold, J. R. (2012), 'The electoral consequences of voter ignorance', *Electoral Studies*, 31(4): 796–815.

Bartels, Larry M. (1996), 'Uninformed votes: Information effects in presidential elections', *American Journal of Political Science*, 40(1): 194–230.

Bengtsson, Å. and Mattila M. (2009) 'Direct Democracy and its Critics: Support for Direct Democracy and Stealth Democracy in Finland', *West European Politics* 32(5), 1031–1048.

Dalton, Russell J. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford University Press: Oxford.

Delli Carpini, M. X. and Keeter, S. (1996), *What Americans Know About Politics and Why It Matters* (New Haven, CT.: Yale University Press)

Ditto, P. H., & Lopez, D. L. (1992). Motivated skepticism: Use of differential decision criteria for preferred and nonpreferred conclusions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 568–584.

Dusso, Aaron (2015), 'Incorrect voting in the 2012 U.S. presidential election: How partisan and economic cues fail to help low-information voters', *Electoral Studies*, 37(1): 50–62.

Elo, Kimmo ja Lauri Rapeli (2010). Determinants of Political Knowledge: The Effects of the Media on Knowledge and Information. *Journal of Elections, Public Opinion, and Parties* 20(1): 133–46.

Gilens, Martin (2001): Political Ignorance and Collective Policy Preferences. *American Political Science Review*, 95(2): 379–396.

Hartman, T. K. & Newmark, A. J. (2012). Motivated Reasoning, Political Sophistication, and Associations between President Obama and Islam. *PS: Political Science and Politics*, 45(3), 449–455.

Federico, Christopher M., Fisher, Emily L. & Grace Deason (2011): Expertise and the Ideological Consequences of the Authoritarian Predisposition. *Public Opinion Quarterly*, 75(4): 686–708.

Hibbing, John R. & Elisabeth Theiss-Morse (2002): *Stealth Democracy. Americans' Beliefs about How Government Should Work*. Cambridge University Press: Cambridge.

Jerit, Jennifer, Barabas, Jason, Pollock, Will ja Carlisle Rainey (2014). The Question(s) of Political Knowledge. *American Political Science Review* 108(4): 840-855.

Kuklinski, James H., Quirk, Paul J., Jerit, Jennifer, Schwieder, David ja Robert F. Rich (2000). Misinformation and the Currency of Democratic Citizenship. *The Journal of Politics*, 62(3), 790-816.

Kull, Steven, Ramsay, Clay ja Evan Lewis (2003). Misperceptions, the Media, and the Iraq War. *Political Science Quarterly*, 118(4): 569-598.

Kunda, Ziva. (1990). The Case for Motivated Reasoning. *Psychological Bulletin*, 108(3), 480 – 98.

Lau, Richard (2013), 'Correct Voting in the 2008 U.S. Presidential Nominating Elections', *Political Behavior*, 35(2): 331–355.

Lau, Richard ja David Redlawsk (1997), 'Voting Correctly', *American Political Science Review*, 91(3): 585-598.

Lau, Richard, Andersen, D. J. ja David Redlawsk (2008), 'An Exploration of Correct Voting in Recent U.S. Presidential Elections', *American Journal of Political Science*, 52(2): 395–411.

Lau, R. R., Patel, P., Fahmy, D. F. and Kaufman, R. R. (2014), 'Correct Voting Across Thirty-Three Democracies: A Preliminary Analysis', *British Journal of Political Science*, 44(2): 239-259.

Nyhan, Brendan (2010). Why the "Death Panel" Myth Wouldn't Die: Misinformation in the Health Care Reform Debate. *The Forum*, 8(1), article 5.

Nyhan, B. and Reifler, J. (2013) *The Effects of Fact-checking Threat: Results from a field experiment in the states*, New America Foundation Media Policy Initiative Research Paper.

Nyhan, Brendan ja Jason Reifler (2015a). Does Correcting Myths about the Flu Vaccine Work? An Experimental Evaluation of the Effects of Corrective Information. *Vaccine*, 33(3), 459-464.

Nyhan, Brendan ja Jason Reifler (2015b). Displacing Misinformation about Events: An Experimental Test of Causal Corrections. *Journal of Experimental Political Science*, 2(1), 81-93.

Nyhan, Brendan ja Jason Reifler (2015c). The Effect of Fact-checking on Elites: A Field Experiment on U.S. State Legislators. *American Journal of Political Science*, 59(3), 628-640.

Oscarsson, H. (2007), 'A Matter of Fact? Knowledge Effects on the Vote in Swedish General Elections 1985–2002', *Scandinavian Political Studies*, 30(3): 301-322.

Rasch Bjørn-Erik (2014). On the Non-Deliberative Nature of Parliamentary Debates, pp. 137-158, in Raunio, Tapio & Hannu Nurmi (eds): *The Serious Game of Politics: Festschrift for Matti Wiberg*, Finnish Political Science Association: Helsinki 2014.

Rapeli, Lauri (2013). *The Conception of Citizen Knowledge in Democratic Theory*. Palgrave MacMillan: Basingstoke.

Rapeli, Lauri (2014). Knowledge and opinion in the immigration issue in the 2011 Finnish parliamentary elections. *Nationalism and Ethnic Politics*, 20:3, 309 – 327.

Rapeli, Lauri (2016). Public support for expert decision-making: evidence from Finland. *Politics*, 36:2, 142-152.

Stroud, Natalie Jomini. (2008) Media Use and Political Predispositions: Revisiting the Concept of Selective Exposure. *Political Behavior* 30(3): 341-366.

Toká, G. (2008), 'Citizen information, election outcomes and good governance', *Electoral Studies*, 27(1): 31-44.

Uscinski J. E. & Ryden W. B. (2013) 'The epistemology of fact checking', *Critical Review*, 25(2): 162-180.

Wiberg, Matti: Deliberaatiot ovat manipuloitavissa: Strategisia näkökohtia, *Politiikka* 55(2): 98-108.

Wilkes, A.L. and M. Leatherbarrow. 1988. "Editing Episodic Memory Following the Identification of Error." *The Quarterly Journal of Experimental Psychology* 40A (2): 361-387.

3 Valehtelu politiikassa: rajanvetoja

Sakari Nieminen ja Matti Wiberg

Mikä vaikuttaa valehtelun kannattavuuteen? Entä onko epätotuus aina valhe? Valehtelu liitetään politiikkaan varsin yleisesti, usein kuitenkin väärin perustein. Tarkastelemme tässä katsauksessa eräitä valehtelun ja politiikan olennaisuuksia. Aluksi esittelemme aihetta koskevaa julkaisuvolyymia. Sitten määrittelemme valehtelun, luottelemme joitakin valhetyypppejä ja tarkastelemme klassisia valhenäkemyksiä. Sitten pohdimme, miksi ja missä tilanteissa poliitikot valehtelevat. Lopuksi tarkastelemme tilanteita, joissa toimija esittää epätotuuden, syylistymättä kuitenkaan valheeseen.

Ottaen huomioon, miten olennainen asia valehtelu politiikassa voi olla, sitä on systemaattisesti tutkittu häkellyttävän vähän. Saadaksemme käsityksen valehtelua politiikassa koskevan tieteellisen kirjallisuuden laajuudesta teimme 25.1.2017 kolme viitetietokantahakua, ilman aikarajausta. Elsevier-kustantamon ylläpitämään Scopus-tietokantaan kuuluu niin artikkeleiden, kirjojen kuin konferenssipapereiden viitetietoja. Web of Science (WoS) on Thomson Reutersin ylläpitämä viitetietokanta, joka kattaa niin lehtiä, kirjoja, konferenssipapereita kuin tutkimusdataakin. Google Scholar on puolestaan Googlen hakupalvelu tieteellisille julkaisuille, jota muun muassa *Publish or Perish* -ohjelmisto hyödyntää.

Scopus tuotti otsikko-abstrakti-avainsanahaussa hakusanoilla {lie} {politics} 689 osumaa ja sanoilla {lying} {politics} 170. Haku tuottaa osumat, joista löytyvät molemmat haetut sanat joko otsikosta, abstraktista, tai avainsanoista. Vertailun vuoksi tehtiin myös haut muutamilla muilla politiikkasanoilla: {voting} {politics} 3793 osumaa, {elections} {politics} 5976 osumaa, {war} {politics} 14578, {economics} {politics} 17147 osumaa, {power} {politics} 22759 osumaa sekä {government} {politics} 32437 osumaa. Valheisiin verrattuna osumia on moninkertaisesti.

WoS:ssä suoritettiin topic-haku, joka kattaa niin ikään otsikon, avainsanat sekä abstraktit. Haku "lie" "politics" tuotti 384 osumaa ja haku "lying" "politics" 88 osumaa. Lainausmerkit ovat WoS:n fraasihaku. Scopusin tavoin hakusanat kirjoitettiin omiin kenttiinsä, operaattorin ollessa AND. Osumat muilla teemoilla: "politics" "voting" 2279, "elections" "politics" 4446, "war" "politics" 12160, "economics" "politics" 4530, "power" "politics" 19402 ja "government" "politics" 13857.

Google Scholarissa tehdään *with all of the words* -haku, jonka periaate on sama kuin Scopus ja WoS -hakujen: molempien haettavien sanojen on löydettävä hakukohteesta. Hakukenttään kirjoitetaan ensimmäisessä haussa "lie" "politics" ja toisessa haussa "lying" "politics", lainausmerkkien ollessa fraasihakumerkkejä. Scholarissa suoritetaan otsikkohaku, eli kummankin sanan on löydettävä viitteen otsikosta. Haku "lie" "politics" tuotti 85 osumaa, "lying" "politics" puolestaan 88. Osumat muilla teemoilla: "voting" "politics"

691, "elections" "politics" 2220, "war" "politics" 11300, "economics" "politics" 7770, "power" "politics" 16900 ja "government" "politics" 8140.

Tietokantahakujen perusteella valehtelusta politiikassa on kirjoitettu verraten vähän. Kirjoja aiheesta ovat tehneet mm. Paastela (1995), Cliffe ym. (2000), Mearsheimer (2012).

3.1 Mitä valehtelu on?

Tarkastelkaamme kahta väitettä:

1 Valehtelee, *koska* on poliitikko

2 Valehtelee, *vaikka* on poliitikko

Ensimmäisessä presupponoidaan, että poliitikolle valehtelu on juuri sitä, mitä häneltä on syytäkin odottaa. Se, että poliitikko valehtelee, *selitetään* hänen poliitikkoudellaan. Oletetaan, että poliitikkona olemisesta seuraa määritelmänomaisesti, että henkilö on myös valehtelija: valehtelevä on poliitikon käyttäytymisen tunnusomainen piirre, suorastaan välttämätön ominaisuus. Toisessa tarkastelukulma on eri: siinä paheksutaan poliitikon valehtelua nimenomaisesti siitä syystä, että hän on poliitikko, jolta tämän odotushorisontin mukaan olisi syytä odottaa valheista pidättäytyvyyttä. Valehtelun paheksuttavuutta ja tuomittavuutta lisää, että siihen on syylistynyt juurikin poliitikko.

Mutta mitä on valehtelu? Valhe on vilpillisesti esitettävä totuudenvastainen väittämä. (vrt Oxford English Dictionary, Merriam-Webster, American Heritage Dictionary, Kielitoimiston sanakirja) Valheessa on siten välttämättä kaksi komponenttia: perättömän väitteen esittäminen totena ¹ ja harhaanjohtamistarkoitus (mala fides, vilpillinen mieli).

Siten kaikki epätosien väitteiden esittämiset eivät ole valehtelua, jos puhuja itse uskoo väitteeseensä (bona fides, vilpitön mieli). Epätotuuden lisäksi valheelta edellytetään, että se esitetään nimenomaisesti harhautustarkoituksessa. Valheella on siis tarkoitus luoda toiselle jokin epätosi uskomus. Kaikki harhauttaminen ei kuitenkaan ole valehtelua, sillä ihminen voi pyrkiä luomaan epätoden uskomuksen myös totuudenmukaisilla väitteillä tai esittämättä väitettä ensinkään.

Valehtelu edellyttää harhauttamistarkoituksessa esitetyn totuudenvastaisen väittämän lisäksi vähintään kahta toimijaa: valehtelijaa ja hänen aiottua yleisöään. Jotta toimija voisi valehdella, hänellä täytyy olla jokin yleisö valheidensa kohteena. Yleisön ei tarvitse olla yksilöity, vaan toimija voi esimerkiksi tiedotusvälineiden kautta valehdella laajalle joukolle ihmisiä.

¹ Toisenlaisiakin valhenäkemyksiä on. Esimerkiksi kirkkoisä Augustinuksen (*De mendacio*, 3) mukaan myös todet ilmaukset voivat olla valheita, jos valehtelija itse uskoo niiden olevan epätotta.

Täytyykö valehtelijan tietää totuus voidakseen valehdella? Ei välttämättä, mutta hänen on tiedettävä sanomansa epätodeksi. Entä täytyykö valehtelijan tavoitella yleisölleen juuri sitä epätotta uskomusta, jonka hän ilmaisee. Ei, sillä valehteluna voidaan pitää myös tapauksia, joissa valehtelija pyrkii valheellaan luomaan yleisölleen jonkin muun epätoden uskomuksen.

Valehtelu edellyttää siten seuraavat elementit:

- 1 Valehtelija
- 2 Valehtelijan yleisö
- 3 Väite p jonka valehtelija tietää epätodeksi
- 4 P:n ilmaisu yleisölle
- 5 Yritys luoda epätosi uskomus

Puheessa voidaan erotella puhujan sanominen ja hänen tarkoituksensa. Lauseella on muutakin merkitystä, kuin mitä siinä käytetyt sanat ilmaisevat. Tällöin puhutaan kontekstuaalisista implikatuureista. Vaikka niitä voidaan käyttää harhauttamiseen, ne eivät ole valehtelua. Toimijan A ilmauksessa ”olisin iloinen jos saisin tietää kuka on tietovuotaja” oleva konditionaali viittaa siihen, että A ei tiedä tietovuotajaa. Mutta vaikka A tietäisi ilmausta tehdessään, kuka on tietovuotaja, ja vaikka hänen tarkoituksenaan olisi luoda yleisölleen epätosi uskomus, ei häntä voi syyttää valehtelusta, jos hänen käyttämänsä ilmaus ei ole epätotta. Mikäli A tietäisi tietovuotajan, mutta ilmoittaisi ettei tiedä, hän valehtelisi. Sen sijaan tilanteessa, jossa hän ilmoittaa olevansa iloinen jos saisi tämän tietoonsa, hän ei valehtelee: hän ei suoranaisesti ilmaise tietämättömyyttään, vaikka näin antaakin ymmärtää. Kielenkäytöllä voidaanakin luoda paikkansapitämättömiä uskomuksia ilman epätotuuksia.

3.2 Valheklassikot

Valehtelemisen on askarruttanut yhteiskuntafilosofeja koko kulttuurimme olemassaolon ajan. Oleellisia huomautuksia aihepiiristä ovat esittäneet ainakin kirkkoisä Augustinus (354-430), filosofi-historioitsija Niccolò Machiavelli (1469- 1527), oikeusfilosofi Hugo Grotius (1583-1645), sekä oikeusfilosofi Immanuel Kant (1724-1804) – lopullista selvyyttä asiaan saamatta. Klassikot käsittelevät sekä valheen määritelmää että sen tuomittavuutta, joista tässä käsitellään ainoastaan ensimmäistä.

Augustinuksen mukaan ihminen valehtelee, jos hän ajattelee yhdellä tavalla, mutta ilmaisee toisen ajatuksen sanoin tai muin merkein. Augustinus katsoo, että ihminen voi sanoa epätotuuden ja silti olla valehtelematta, jos hän itse vain uskoo sanomansa todeksi. Vastaavasti ihminen, joka ilmaisee tosiasian, voi valehdella, jos hän itse pitää ilmaisuaan epätotena. Valehtelua tulee arvioida ihmisen ajatusten, ei hänen sanomistensa totuusarvon perusteella. (*De mendacio*, 3.) Miten aikomus luoda epätosi uskomus liittyy valehteluun, jää Augustinuksella avoimeksi. Jos toimija pyrkii kertomaan epätotuuden

harhauttamistarkoituksessa, kyse on valheesta. Hän kuitenkin jättää avoimeksi, edellyttääkö valhe välttämättä harhauttamistarkoitusta. (*De mendacio*, 5.) (ks. Conte 2014). Toisaalta Augustinus toteaa, että esimerkiksi vitsit eivät ole valheita, koska niiden tavoitteena ei ole luoda toimijalle epätotta uskomusta (*De mendacio*, 2.) Täten Augustinuksen valehtelunäkemyksen kiteyttäminen on ongelmallista. Nähdäksemme Augustinus ajattelee seuraavasti:

Toimija valehtelee jos

1 toimija sanoo p

2 toimija ei usko väitettä p

3 toimija sanoo p harhauttamistarkoituksessa

Augustinus ei kuitenkaan anna valheelle välttämättömiä ja riittäviä ehtoja, vaan jättää valheen määritelmän avoimeksi, erityisesti intention osalta.

Omanlaisensa näkemyksen poliitikkojen valehteluun omaa Niccolò Machiavelli. Hänen mukaansa menestyvät valtiomiehet kykenevät tarvittaessa syömään sanansa ja olemaan välittämättä uskonnon ja ihmisyyden normistoista. Hallitsijat tuomitaan tulosten, ei tekojen mukaan. (*Il Principe* XVIII.) Täten valehtelukin olisi hallitsijoille sallittua, jos tilanne sitä edellyttää ja seuraukset ovat hyviä. Machiavellillä ei kuitenkaan ole systemaattista teoriaa valehtelusta, joten hänen näkemykseensä ei syvennyttä tarkemmin.

Kansainvälisen oikeuden luonnonoikeuden perustalle pohjanneen Hugo Grotiuksen valhekäsitykseen kuuluu, että ihminen ilmaisee toiselle asian tavalla, joka eroaa siitä mitä ilmaisija ajattelee. Jotta voitaisiin puhua luonnonoikeuksien vastaisesta laittomasta valheesta, Grotius edellyttää valheelta lisäksi, että sillä rikotaan toisten ihmisten oikeutta harkintaan ja arvosteluun. Lisäys on merkittävä, sillä kaikissa tapauksissa ihmisillä ei ole tätä oikeutta, jolloin tietoinen yritys ilmaista epätotuus ei olisikaan rangaistava valhe. (*De jure belli ac pacis*, kirja 3, luku 1, kappale XI.)

Grotiuksen mukaan valhe siis edellyttää,

1 toimija sanoo p

2 toimija ei usko väitettä p

ja oikeuttamaton valhe edellyttää, että

1 toimija sanoo p

2 toimija ei usko väitettä p

3 väite p rikkoo kuulijan oikeutta harkintaan ja arvosteluun.

Oikeutta harkintaan ja arvosteluun ei Grotiuksen mukaan ole esimerkiksi lapsilla ja mielipuolilla. Täten epätotuuden tietoinen kertominen heille ei ole

rangaistava valhe. Oikeuttamattomasta valehtelusta ei myöskään ole kyse, jos kerromme toisille asioita joista he ovat kiitollisia tai joista on heille hyötyä. Esimerkiksi sairaan ystävän lohduttaminen epätotuuksilla ei ole rangaistavaa. Grotius pitää valehtelua oikeutettuna myös tilanteissa, joissa viattoman ihmisen henki, tai muu yhtä arvokas asia, riippuu valehtelusta. (*De jure belli ac pacis*, kirja 3, luku 1, kappale XI-XVI.)

Grotius ei ota kantaa siihen, onko harhautus valheen välttämätön osa. Hänestä oikeuttamattomasta valheesta ei ole kyse tilanteissa, joissa puheemme harhaanjohtaa ihmistä kenelle sitä ei ole tarkoitettu (joku esimerkiksi vahingossa kuulee puheemme). Tämä voitaneen tulkita ilmaisuksi siitä, että oikeuttamaton valhe edellyttää harhautustarkoitusta.

Modernin filosofian kantaisän Immanuel Kantin on puolestaan katsottu pitävän valheina tapauksia, joissa puhuja esittää epätotena pitämänsä väitteen siinä tarkoituksessa, että se uskottaisiin totena (Mahon 2009). Kirjoituksessaan *Über das Mißlingen aller philosophischen Versuche in der Theodicee* (8:267-268) Kant toteaa, että kaikki sanomisemme eivät välttämättä ole totta, sillä voimme erehtyä. Meidän tulisi kuitenkin pyrkiä olemaan totuudenmukaisia, eli emme saa tietoisesti julistaa sellaista, mitä emme pidä totena. Täten emme valehtelee, jos lausumme epätoden väitteen, jota pidämme totena. Vastaavasti syyllistymme valheeseen, jos sanomme toden väitteen, jota pidämme epätotena. Valheeseen siis kuuluu, että esitämme tietoisesti epätotena pitämämme väittämän.

Kantin on myös tulkittu olevan sitä mieltä, että valheeseen kuuluu intentio saada yleisö uskomaan kuulemansa (Mahon 2009). Kant on todennut, että käytämme välillä tietoisesti epätosia ilmauksia, joilla ei voida katsoa olevan harhauttamistarkoitusta. Tämä siksi, että yleisömmme tietää miten niihin tulee suhtautua (*Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* 7:152). Tällaisia ovat esimerkiksi monet kohteliaisuudet. Kant kysyykin, voidaanko tällaisia tilanteita pitää valehteluna, koska ketään ei harhaan johdeta niissä, ja kutsuu tällaista pohdintaa viisasteluksi (*Die Metaphysik der Sitten* 6:431). Tämä voidaan tulkita ilmaukseksi siitä, että valehtelijalta edellytetään aikomusta saada kuulijansa uskomaan ilmaisunsa.

Kantin mukaan valhe siis edellyttää:

- 1 toimija sanoo p
- 2 toimija ei usko väitettä p
- 3 toimija yrittää saada yleisönsä uskomaan p

Klassikot katsovat valehteluun sisältyvän sellaisen väitteen tekemisen, jota toimija itse ei usko. Kant edellyttää valehtelulta lisäksi harhaanjohtamistarkoitusta, mutta samanlaisia viitteitä on löydettävissä myös Augustinukselta ja Grotiukselta. Grotiuksen tekee lisäksi erottelun valheen sekä oikeuttamattoman valheen välille.

3.3 Valhetyyppejä

Valheet ovat siis harhautustarkoituksessa kerrottuja epätotuuksia. Tämä ei kuitenkaan ole valheen koko kuva, vaan valheita on monenlaisia. Pyrkimättä tyhjentävään analyysiin esittelemme eräitä valheluokkia.

Valheet voidaan luokitella värien mukaan. Tällöin puhutaan *mustista, punaisista, harmaista* sekä *valkoisista valheista*. Mustat valheet ovat valheita, joista valehtelija hyötyy, mutta joista on haittaa jollekin toiselle osapuolelle. Punaiset valheet ovat puolestaan sellaisia, joista on haittaa sekä valehtelijalle että muille. Harmaat valheet taas hyödyttävät sekä valehtelijaa että jotakin toista osapuolta. Valkoisina valheina voidaan ensinnäkin pitää sellaisia valheita, jotka ovat valehtelijalle haitaksi, mutta jotka hyödyttävät muita (ns. altruistinen valhe). (Straker 2012.) Toisaalta valkoisilla valheilla voidaan viitata sellaisiin pieniin ja viattoman oloisiin valheisiin, joita ei ole tarkoitettu vahingoittamaan, ja joilla ei ole moraaliselta kannalta juuri merkitystä (Bok 1981, 84). Väriluokitus ei kuitenkaan ole tyhjentävä, sillä on esimerkiksi valheita, joista ei ole valehtelijalle hyötyä tai haittaa, mutta jotka hyödyttävät yhtä tahoa ja haittaavat jotakin toista.

Erään typologian mukaan valheet voidaan jakaa *suoriin valheisiin, liioitteluun* sekä *hienovaraisiin valheisiin*. *Suorat valheet* ovat täysin epätosia, eikä niiden informaatiolla ole mitään tekemistä totuuden kanssa. *Liioittelussa* puhuja suurentelee tosiasioita tai luo faktat ylittävän vaikutelman. *Hienovaraisissa valheissa* puhuja puolestaan pysyy totuudessa, mutta pyrkii harhaanjohtamaan toisia salaamalla joitakin tärkeitä yksityiskohtia. (DePaulo ym. 1996.)

Valheista voidaan puhua myös *todellisina valheina, valkoisina valheina*, sekä *harmaina valheina*. *Todelliset valheet* tarkkaan harkittuja, pahanilkisiä sekä harhaanjohtavia. Ne tehdään itsekkäistä lähtökohdista ja niillä on vakavia seurauksia. Lisäksi ne ovat täysin epätosia. *Valkoisilla valheilla* on hyväntahtoiset tarkoitukset. Ne ovat vaikutuksiltaan harmittomia ja vähäisiä, ja niiden tarkoituksena on auttaa, hyödyttää tai tuottaa mielihyvää toisille. Valkoiset valheet voivat olla osatotuuksia, liioittelua tai jonkin tosiasian salaamista. *Harmaat valheet* puolestaan sijoittuvat todellisten ja valkoisten valheiden väliin, ja ovat vaikeammin määritettävissä. Niihin katsotaankin sellaiset valheet, jotka eivät täysin istu todellisten tai valkoisten valheiden kategoriaan. Harmaisiin valheisiin katsotaan esimerkiksi tilanteet, joissa valehdellaan omaa hyötyä tavoitellen, mutta joissa valheista ei ole suoranaista haittaa muille. (Bryant 2008.)

Kansainvälisen politiikan kontekstissa voidaan erottaa ainakin seitsemän erilaista valhetyyppiä (Mearsheimer 2012, 21-24):

1. *Valtioiden väliset valheet* ovat valheita, jotka suunnataan suoraan toisille valtioille joko strategisten etujen saamiseksi tai jotta estettäisiin toista valtiota saamasta etua oman valtion kustannuksella.

2. *Pelonlietsonta* on toimintaa, jossa poliittiset johtavat valehtelevat omille kansalaisilleen jostakin ulkopoliittisesta uhasta, jota he itse pitävät merkittävänä, mutta jota kansalaiset eivät pidä uhkaavana.

3. *Strategista peittämistä* ovat valheet, jotka toimija kertoo salatakseen jonkin epäonnistuneen tai politiikkatoimen kansalaisilta tai toisilta valtioilta.

4. *Nationalista myyttienkerrontaa* ovat valheet, jotka kerrotaan oman valtion menneisyydestä, yleensä omille kansalaisille.

5. *Liberaaleista valheista* on kyse silloin, kun yritetään peittää toimintaa joka on laajasti hyväksyttyjen liberaalien normien vastaista ja joka on kielletty kansainvälisissä koodistoissa.

6. *Sosiaalista imperialismia* ovat valheet, joita johtavat kertovat toisista valtioista, tavoitteenaan joko oman tai jonkin intressiryhmän etujen ajaminen.

7. *Halpamaista suojautumista* ovat valheet, joita johtavat kertovat omien epäonnistumistensa tiimoilta itsekkäistä syistä.

Omanlaisensa valhe on *jalo valhe* (myös kaunis tai tarpeellinen valhe; noble lie). Klassinen esimerkki tästä on yhteiskuntaluokkien olemassaolon uskonnollinen oikeutus. Platonin määritelmä uskonnosta antiikin kaupunkivaltiossa oli jalo valhe. Platon kirjoittaa *Valtio*-teoksessaan (3. kirja, 414e–15d), että valtion kansalaiset on saatava uskomaan, että jumala on jakanut ihmiset eri luokkiin. Koska ihminen ei ole täydellinen kuten jumalat, hänen on turvauduttava valheeseen lääkkeenä. On teoreetikoita, joiden mielestä yleisen yhteiskuntavakauden puolustamiseksi on täysin oikeutettua valehdella. Kenties nimekkäin tämän ajatuksen kannattaja on filosofi Leo Strauss (1899–1973), joka katsoi Platonin tavoin, että kaikissa yhteiskunnissa toiset on luotu johtamaan, toiset johdettaviksi. Hän korosti uskonnon merkitystä yhteiskuntaa koossapitävänä voimana. Jalo valhe oli hänelle kulloistensakin vallanpitäjien oikeutettu tapa ylläpitää yhteiskunnallista vakautta, liberalismin johtaessa hänestä kaiken kattavaan relativismiin ja äärimmillään mitään kunnioittamattomaan nihilismiin. (Strauss 1989.)

3.4 Valehtelun syyt ja kytkennät politiikan teoriaan

Miksi toimijat valehtelevat? Vaikka esimerkiksi Augustinus mainitsee valheet jotka kerrotaan pelkästä valehtelemisen ilosta, nämä lienevät harvinaisia. Valehtelu onkin yleensä väline jonkin tavoitteen saavuttamiseen.

Valheilla voidaan ensinnäkin tavoitella jotakin hyötyä, jota ei totta puhumalla saa. Tällöin on kyse offensiivisesta valheesta. (Sakama ym. 2010). Offensiivisia valheita ovat esimerkiksi tilanteet, joissa toimija ennen päätöksentekohetkeä valehtelee toisille jonkin määrätyn valintavaihtoehdon hyödyistä, saadakseen nämä itsensä kannalta mieleisen päätöksen kannalle. Valheilla voidaan myös välttää kielteisiä seurauksia, jotka totta puhumalla lankeaisivat valehtelijalle.

Tällöin on kyse defensiivisistä valheista. Defensiivisestä valheesta esimerkkinä toimii tilanne, jossa toimija arkaluontoisen asian tultua julki yrittää pelastaa kasvonsa valehtelemalla.

Valheella tavoiteltava hyöty voi olla jotakin aineellista hyvää (kuten raha) mutta yhtä hyvin se voi olla myös abstraktimpaa, kuten muiden hyväksyntä tai oman aatteen edistäminen. Vaikka omien tavoitteiden edistäminen on yksi valehtelun motiiveista, valheita voidaan kertoa myös altruistisista syistä. Tällöin valheilla hyödytetään kolmansia osapuolia, mahdollisesti valehtelijan kustannuksella. Lisäksi valheita voidaan kertoa tiimin hyväksi, esimerkiksi puolueen edun vuoksi. Tällöin voidaan kuitenkin kyseenalaistaa, onko kyse enää altruistisesta valheesta, jos valehtelija itse katsoo itsensä osaksi joukkoa, jota valheet hyödyttävät.

Vaikka valehtelusta politiikassa on kirjoitettu verraten vähän, valehtelu voidaan kytkeä osaksi monia politiikan kannalta olennaisia teorioita ja ilmiöitä. Asian kattava käsittely edellyttäisi omaa työtään, joten seuraavassa sivutaan vain muutamia mahdollisia teoriakytköksiä. Yksi reflektiopiste on poliittinen realismi (ks. esim. Ramsey 2000.) Esimerkiksi kansainvälisessä politiikassa johtajilla on hyviä strategisia syitä valehdella toisille valtioille ja jopa omille kansalaisilleen. Nämä seikat ohittavat käytännössä aina valehtelun kieltämistä koskevat moraaliset normit. Joskus johtajat jopa ajattelevat, että heillä on moraalinen velvollisuus valehdella suojellakseen maataan. Ulkopoliittikkaa koskevissa asioissa menestyminen oikeuttaa valheet, tai tekee niistä ainakin siedettäviä (Mearsheimer 2012, 6-10.) Kansainvälisen politiikan kontekstissa valheilla voidaan esimerkiksi peitellä omia vihamielisiä aikomuksia sekä liioitella omaa toimintakapasiteettia (Mearsheimer 2012 31-34). Valtiomiehet voivat omiin kansalaisiin kohdistuvilla valheilla puolestaan pyrkiä ylläpitämään yhteiskuntarauhaa sekä ehkäisemään totuuden kuulemisesta yleisölle aiheutuvan järkytyksen.

Yksittäiset poliitikot voivat pyrkiä valehtelulla hankkimaan myös mainetta ja arvostusta. Toimijat valehtelevat, koska se on keino saada medianäkyvyyttä, keino tuoda itseään esille sekä väline omakuvan kiillotukseen. Toisaalta valehtelemalla voidaan myös pyrkiä kasvojen pelastukseen sekä häpeärangaistuksen välttämiseen. Tällöin valehtelun voisi nähdä osana politiikan personifikoitumisesta käytyä keskustelua, valheiden ollessa toimijan tapa korostaa yksilöyttään (politiikan oletettua personifikoitumista on tutkinut esim. Karvonen 2010).

Välineellistä toimintaa, johon valehtelun voidaan katsoa kuuluvan, on tutkittu äänestämisteorioissa ja niiden kritiikissä (ks. esim. Nurmi 1987). Myös deliberatiivinen demokratiateoria rakentuu rationaalisen valinnan teorian kritiikille intressien aggregaatiosta, jolloin kyseeseen tulevat erilaiset strategista toimintaa koskevat havainnot (ks. esim. Wiberg 2013).

Nämä on mahdollista nähdä myös poliittista toimintaa ja policy-motiiveja ohjaavina kysymyksinä, joita voidaan tarkastella mm. peliteoreettisin sovelluksin. Valehtelu on siten mitä suurimmassa määrin osa manipulatiivista toimintaa.

Demokraattinen, enemmistöihin perustuva kollektiivinen päätöksenteko asettaa vilpittömyyteen ja/tai valehteluun perustuvat taustaoletukset kiinnostavaan valoon äänestystilanteessa. Onko omien preferenssien vastainen äänestäminen valehtelua? Nähdäksemme ei ole, sillä strateginen äänestäminen ei tapahdu harhaanjohtamistarkoituksessa, vaan omien etujen edistämisen tarkoituksessa eli on osa normaalia tavoitteellista poliittista toimintaa. Deliberatiivisessa demokratiateoriassa painotetaan äänestystä edeltävien argumenttien merkitystä. Siten valehtelu on rajatapaus: onko pidättäytyminen jakamasta yksityistä informaatiota keskusteluun osallistujille valehtelua? Kyse voi olla harhauttamistarkoituksen täyttymisestä, mutta koska kyse ei ole epätotuuksien sanomisesta, kyse ei ole valehtelusta. Entä jos valehtelu johtaakin kaikkien kannalta parhaimpaan lopputulokseen eli hyödyttää kollektiivisesti kaikkia? (ks. esim. Goodin 2008 sekä Austen-Smith ja Fedderssen 2006). Tämä voidaan kuitenkin todeta korkeintaan *ex post*. Prosessin aikana jokainen on itse paras etujensa edistämisen arvioija.

Politiikan filosofiassa valehtelun luonnetta ja sen oikeutusta on käsitelty runsaasti (ks. aikaisemmin eriteltyt klassiset valhenäkemykset sekä Ramsey 2000 ja siinä esiintyvät viitteet). Omanlaisensa filosofiaa sivuavan lähestymistavan valehteluun tarjoaa valehtelun logiikka –kirjallisuus (logic of lying), jossa tarkastellaan valehtelun erilaisia loogisia malleja. Näissä ei oteta kantaa valehtelun normatiivisiin seikkoihin, vaan keskitytään siihen, miten erilaiset valehtelemisen tilanteet ovat muutettavissa logiikan kielelle. Valehtelu mallinnetaan kommunikatiiviseksi teoksi, jonka tarkoituksena on vaikuttaa jossakin systeemissä sijaitsevien toimijoiden uskomuksiin. Malleista on useita erilaisia variaatioita, riippuen esimerkiksi siitä, ovatko toiset toimijat tietoisia valehtelun mahdollisuudesta sekä siitä, minkä tyyppisen uskomusjärjestelmän toimijat omaavat. (van Ditmarsch ym. 2012. van Ditmarsch 2014.)

Saadaksemme käsityksen valhearkkitehtuurista joudumme pohtimaan, milloin toimijan kannustimet vaikuttavat valehteluun turvautumiseen.

3.5 Milloin toimijoilla on kannustimia valehdella?

Jos valheilla voidaan saavuttaa hyötyä, mikseivät poliittiset toimijat valehtele kaiken aikaa? Suurin syy valhepidättyvyyteen on kiinnijäämisestä aiheutuva *mainehaitta*. Maineella taas on politiikassa tärkeä merkitys. (Salonen ja Wiberg 1987) Valintatilanteissa toimijan maine vaikuttaa siihen, millaisia ratkaisuja toiset tekevät. Monia päätöksiä tehtäessä joudutaan luottamaan toimijoihin, joiden motiiveista, preferensseistä tai tavoitteista olemme epävarmoja. Tällöin se, miten paljon luotamme muihin, riippuu osaltaan heidän aikaisemmista ratkaisuksistaan. Toimijoille onkin hyödyksi, jos heillä on luotettavan pelaajan maine. Tämän maineen saavuttamiseksi ja ylläpitämiseksi toimijan tulee jatkuvasti tarjota paikkansapitävää informaatiota tai toimia vastuullisesti. Maineeseen liittyvät seikat voivat päätöksentekotilanteissa olla tärkeitä, kun valitsemme eri vaihtoehtoehtoista. Joutuessamme luovuttamaan mandaatin toimia puolestamme toiselle

osapuolelle, valitsemme mieluiten henkilön jonka arvelemme olevan luotettava. Jos toimija vastaavasti haluaa tulla valituksi luottamustoimeen, on rehellisen henkilön maine hänelle eduksi. Valehtelu on puolestaan tehokas tapa menettää tämä maine.

Mainehaitta aktualisoituu kuitenkin vain, jos toimija jää valheesta kiinni. Kiinnijäämiseen vaikuttavat esimerkiksi yleisöuskomukset, kohdeintensiivisyys sekä valheen koko (Sakama ym. 2010).

Yleisöuskomukset. Valehtelun onnistuminen riippuu kohteen uskomuksista ja tietämyksestä. Asiantuntijoita on vaikeampaa saada uskomaan valhe kuin noviiseja. Valheelliset talousluvut voivat olla tavalliselle kadunmiehelle uskottavampia kuin talousasiantuntijalle. Järkevä valehtelija miettii millaisia uskomuksia hänen kuulijallaan on ja muotoilee valheensa uskottavaksi.

Kohdesensitiivisyys. Valehtelijan kannalta ongelmallista on, että sama valhe ei välttämättä toimi jokaisen yleisön jäsenen kohdalla. Poliitikassa tämä tekee valehtelusta erityisen hankalaa johtuen toimijoiden saamasta julkisuudesta ja suuresta kiinnostuksesta heitä kohtaan. Mitä suurempi yleisö, sitä enemmän on tilaa erilaisille uskomuksille ja sitä vaikeampaa on keksiä valhetta, jonka jokainen kuulija uskoo. Toisaalta, mitä suurempi yleisö, sitä suuremmat mahdollisuudet on sille, että yleisöstä joku tietää totuuden politiikon sanomisten taustalla ja pystyy narauttamaan hänet valheesta. Kuten Abraham Lincoln (1809-1865) kiteytti: *"You can fool all the people some of the time and some of the people all the time, but you cannot fool all the people all the time."* On riskittömämpää valehdella tilanteissa, joissa yleisönä on rajattu joukko. Valehtelu on lisäksi kannattavampaa sellaisissa tilanteissa, joissa mahdollisimman harva on perillä asian todellisesta laidasta. Valehtelija kannalta parasta on, jos vain hän tietää totuuden.

Valheen koko. Valehtelijan kannalta voidaan ajatella olevan mielekästä pitää valhe mahdollisimman pienenä: mitä suuremman valheen hän sanoo, sitä enemmän se häntä rajoittaa tulevaisuudessa. Valehtelusta seuraa vapauden menetys jatkopuheenvuorojen suhteen. Tämä johtuu tarpeesta ylläpitää valheella luotua epätotta kuvaa todellisuudesta (Kupfer 1982). Jos toimija arvelee valheen, joka sisältää valheellisen elementin p, riittävän tavoitteidensa saavuttamiseen, hänen ei ole järkevää kertoa valhetta, joka sisältää p:n lisäksi valheelliset elementit q ja r. Jos toimija esittää vain valheen p, hän voi tulevaisuudessa vielä todeta ei-q ja ei-r. Mutta mikäli hän valehtelee p, q ja r, hän on sulkenut itseltään pois kolme vaihtoehtoa yhden sijasta. Mitä enemmän ja mitä suurempia valheita toimija kertoo, sitä enemmän hän rajaa pois tulevaisuuden vaihtoehtoja. Valehtelun mielekkyyteen vaikuttaa se, kuinka pienenä valheet on mahdollista pitää. Polkuriippuvuus (path dependence) on oleellinen osa valehtelun arkkitehtuuria.

Yhden näkemyksen mukaan valehtelija haluaa pitää valheensa mahdollisimman pienenä myös siitä syystä, että onnistuessaan valheet saavat ihmisten uskomukset poikkeamaan objektiivisesta todellisuudesta. Mitä isompi valhe, sitä enemmän nämä uskomukset todellisuudesta poikkeavat. Tämä on valehtelijan kannalta kuitenkin ei-toivottava asiantila, sillä se lisää valheen paljastumisen riskiä. (Sakama ym. 2010.) Asia ei kuitenkaan välttämättä ole näin. On tilanteita, joissa pienessä valheessa on suurempi

paljastumisen riski, kuin täydellisen yliampuvassa valheessa. Suuri valhe (*große Lüge*) on propagandatekniikka, jonka loi Adolf Hitler vuonna 1925 kirjassaan *Mein Kampf* (vol. I, luku X), valheesta, joka on niin suunnaton, ettei kukaan voisi uskoa kenelläkään olevan niin paljon häpeämättömyyttä väaristellä totuutta niin kunniattomasti².

Mitä pienempi on valheesta kiinnijäämisen riski, sitä kannattavampana valehtelu toimijalle on. Valehtelu voi kuitenkin olla kannattavaa myös suuresta kiinnijäämisen riskistä huolimatta. Paljon riippuu toimijan aikaperspektiivistä sekä tilanteen vaihtoehtomuudesta.

Aikaperspektiivi. Valehteluun on enemmän kannustimia, jos sen oletetut nettohyödyt ovat myönteiset jollakin aikaperiodilla. Mikäli toimija pyrkii johonkin vaaleilla valittavaan elimeen, hän voi katsoa mielekkääksi valehtelemisen ennen vaaleja tullakseen valituksi. Vaikka valhe paljastuisikin myöhemmin, ja toimijan maine kärsisi, on hän valituksi tullessaan jo saavuttanut tavoitteensa. Tai jos toimija haluaa saada aikaiseksi tietyn päätöksen, hän voi valehtelemalla pyrkiä päätöksen edistämiseen. Sillä, että valhe mahdollisesti vaalin tai päätöksenteon *jälkeen* paljastuu ja mainehaitta aktualisoituu, ei välttämättä ole toimijan kannalta merkitystä, jos hän saavuttaa lyhyen aikavälin tavoitteensa.

Vaihtoehtomuus. Valehtelu on kannattavaa tilanteissa, joissa valheesta kiinni jäämisen seuraukset eivät ole relevantteja verrattuna totuuden puhumisen seurauksiin. Mikäli rehellisyyden seuraukset ovat toimijan kannalta kestävämmät, valehtelu voi näyttäytyä mielekkäänä tai jopa ainoana vaihtoehtona. Valehtelu on yleistä tilanteissa, joissa toimija katsoo, ettei hänellä ole mitään menetettävää.

Valehteluun voi olla kannustimia myös tilanteissa, joissa valheesta kiinni jätäessä se on mahdollista naamioida erehdykseksi. Jos toimija arvelee pystyvänsä uskottavasti esittämään, että hän on esittänyt epätodeksi osoittautuneen väitteen hyvässä uskossa, voi hän mieltää valheen mahdolliseksi toimintavaihtoehtoksi. Tätä katsantokanta tosin edellyttää, että haitat valheesta kiinnijäämisestä ovat suuremmat kuin erehtymisestä.

Kaiken kaikkiaan valehtelu on poliitikolle riskialtista. Valheen paljastumisen negatiiviset seuraukset ovat toimijan kannalta yleensä suuremmat kuin valehtelun mahdolliset hyödyt (Mearsheimer 2012, 28). Oletettavaa onkin,

² " ... valheen suuruus merkitsee aina tiettyä uskottavuuden tekijää, koska kansan suuret joukot sydämensä syvimässä voivat pikemminkin olla turmeltuneita kuin tietoisesti ja tarkoituksellisesti huonoja ja pahoja; niin ollen he alkukantaisessa mielensä yksinkertaisuudessa helpommin joutuvat suuren valheen kuin pienen valheen uhreiksi, koska he itsekin usein tulevat lasketelleiksi pikkuvalheita, mutta liian suuret valheet sentään heitä hävettäisivät liiaksi. Niin suuri valheellisuus ei voisi ollenkaan pälkähtää heidän päähänsäkään, eivätkä he liioin voi hevin uskoa toisistakaan, että nämä pystyisivät niin suunnattomaan julkeuteen, vääristelemään niin inhottavalla ja häpeämättämällä tavalla; vaikkapa se heille selvitettäisiinkin, he sentään vielä kauan aikaa epäilevät ja horjuvat puoleen ja toiseen ja otaksuvat sittenkin edes jonkin syyn olevan totta; sen vuoksi tarttuu kaikkein julkeimmistakin valheista heidän mieleensä aina jotakin – tosiasiassa, jonka kaikki tämän maailman suuret valehtelijat taiturit ja valehteluyhdistykset tietävät liiankin hyvin ja jota he sen vuoksi halpamaisesti käyttävät." (Hitler 1941, 267)

että he käyttävät valehtelun sijaan mieluummin muita keinoja tavoitteidensa saavuttamiseen.

3.6 Epätosi väite ei aina ole valhe

Vaikka poliitikko sanoisi epätoden väittämän, hänen ei välttämättä valehtelee. Toimija voi valehtelun ohella monilla muillakin tavoin antaa harhaisen, epätoden tai väärän vaikutelman. Suurin osa poliitikkojen tekemistä epätosista väittämistä lienee muita kuin valheita. Totuutta vastaamattoman vaikutelman taustana voi muun muassa olla:

Virhe: asiavirhe, ajatusvirhe, kirjoitusvirhe, lukuvirhe, muistivirhe, laskuvirhe, väärinymmärrys, väärä asiayhteys, virheellinen data, vanhentuneet tiedot, lapsus, erehdys, hairahdus, kommellus, kömmähdys, lipsahdus, erhe, fiba, huomaamattomuus, kämmi, moka, munaus, möhläys, tapaturma, tarkoittamaton tunarointi, töppi, töppäys, vahinko.

Laiminlyönti: olennaisuuksien kertomatta jättäminen, omissio.

Väärinkäsitys: puhuja on ymmärtänyt asian väärin, puhuja itse uskoo että se mitä hän sanoo on totta, harhainen kuva todellisuudesta, virhearvio

Uudelleenjärjestely: asiayhteyden vääristely, esimerkiksi sarkasmin viljely tai kontekstin muuttaminen.

Kieltäminen: totuuden tunnustamisesta kieltäytyminen.

Vähättely: virheen vaikutusten väheksyminen.

Sepittäminen: epätoden tarinan tarkoituksellinen luominen.

Kielitaidottomuus: puhuja ei osaa kunnolla kieltä, ja tulee siksi sanoneeksi epätotuuden.

Kyvyttömyys: puhuja ei hallitse käsillä olevaa asiaa, ja tulee tämän vuoksi sanoneeksi jotakin epätotta.

Välinpitämättömyys: puhuja ei ole kiinnostunut tai ei vaivaa päätään sanomistensa totuudenmukaisuudella.

Lähdekritiikittömyys: toimija käytti ala-arvoista lähdettä tai lähdettä, jossa oli asiavirhe.

Toistaminen: toimija monisti kuulemansa

Alentunut toimintakyky: humalatila, väsymys, uupumus, mielialojen vaihtelut, läheisen poismeno, masennus, dementia, jokin muu sairaus.

Keskeneräisyys: toimija ehti sanoa vain osan suurempaa väitettä, joka olisi ollut totta

Väistäminen: toimija väisti itsensä kannalta epämieluisan aiheen

Tunteisiin vetoaminen: toimija käytti liikaa tunteisiin vetoavia retorisia keinoja muuten toden väitteen seassa

Valheelliset premissit: toimija jatkoi jo premisseiltään valheellista väittelyä, vaikka argumentit itsessään olivat tosia ja rationaalisia

Huumori: toimija kertoi vitsin tai sanoi asian huumorimielellä, ei tarkoittanut, mitä sanoi

Tulkinnanvaraisuus: toimija oli tulkinnanvarainen tai tuli väärin ymmärretyksi

Manipulointi: toimija oli harhaanjoitettu

Yhteenveto

Valehtelu politiikassa ei ole mikään yksioikoinen ilmiö. Valheita on monenlaisia ja monet klassiset yhteiskuntafilosofitkin ovat esittäneet niistä toisistaan eroavia näkemyksiä. Ei ole perusteltua väittää, että valehtelu automaattisesti seuraisi poliittikoudesta. Valehtelun kannattavuuteen vaikuttavat monet tekijät, ja kiinnijäämisestä seuraava mainehaitta on varsinkin poliitikoille suuri.

Verrattuna moneen muuhun poliittiseen aiheeseen valehtelu on alituttu osa-alue. Tarvetta olisikin esimerkiksi perusteelliselle tutkimukselle siitä, kuinka usein politiikassa todella valehdellaan. Syytä olisi myös tehdä käsitteellisiä erittelyjä siitä, miten valhe eroaa harhautuksesta.

Lähteet

Augustinus. *De Mendacio* [n. 395]

Austen-Smith, David ja Fedderssen, Timothy. 2006. Deliberation, preference uncertainty, and voting rules. *American Political Science Review* 100:2, 209-217.

Bok, Sissela. 1981. *Miksi valehtelemme*. Helsinki, Kirjayhtymä.

Bryant, Erin. 2008. Real Lies, White Lies and Gray Lies: Towards a Typology of Deception. *Kaleidoscope: A Graduate Journal of Qualitative Communication Research* 7, 23-48.

Cliffe, Lionel, Ramsay, Maureen ja Bartlett, Dave. 2000. *The politics of lying: implications for democracy*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Conte, Ronald L. Jr. 2014. Saint Augustine on Lying. <https://ronconte.wordpress.com/2014/07/22/saint-augustine-on-lying/>. Viitattu 11.11.2016.

DePaulo, Bella M., Kashy, Deborah A., Kirkendol, Susan E., Wyer, Melissa M. ja Epstein, Jennifer A. (1996): Lying in Everyday Life. *Journal of Personality and Social Psychology* 70:5, 979-995.

Goodin, Robert E. 2008. *Deliberative lies*. *European Political Science* 7:2, 194-198.

Grotius, Hugo. *De jure belli ac pacis* [1625]

Hitler, Adolf. *Mein Kampf* [1925]

Hitler, Adolf. 1941. *Taisteluni*. Suomentanut Lauri Hirvensalo. Helsinki, WSOY.

Kant, Immanuel. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* [1798]

Kant, Immanuel. *Die Metaphysik der Sitten* [1797]

Kant, Immanuel. *Über das Mißlingen aller philosophischen Versuche in der Theodicee* [1791]

Karvonen, Lauri. 2010. The personalisation of politics: A study of parliamentary democracies. Colchester: ECPR Press.

Kupfer, Joseph. 1982. The Moral Presumption against Lying. *The Review of Metaphysics* 36:1, 103-126.

Machiavelli, Niccolò. *Il Principe* [1532]

Mahon, James Edwin. 2009. The truth about Kant on lies. Teoksessa Clancy Martin (eds.), *The philosophy of deception*. Oxford: Oxford University Press, 201-224.

Mearsheimer, John J. 2012. *Why leaders lie: the truth about lying in international politics*. Lontoo: Duckworth Overlook.

Nurmi, Hannu. 1987. *Comparing Voting Systems*. Dordrecht: D. Reidel.

Paastela, Jukka. 1995. *Valhe ja politiikka*. Helsinki: Gaudeamus.

Platon. Valtio [n. 380 eaa]

Ramsey, Maureen. 2000. Justifications for lying in politics. Teoksessa Cliffe, Lionel, Ramsay, Maureen & Bartlett, David (toim.) *Politics of lying: Implications for democracy*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Sakama, Chiaki; Caminada, Martin ja Herzig, Andreas. 2010. A logical account of lying. Teoksessa Janhunen, Tomi & Niemelä, Ilkka (toim.) *Logics in Artificial Intelligence: 12th European Conference, JELIA 2010, Helsinki, Finland, September 13-15, 2010. Proceedings*. Berlin, Heidelberg: Springer, 286-299.

Salonen, Hannu ja Wiberg, Matti. 1987. Reputation pays: Game theory as a tool for analyzing political profit from credibility. *Scandinavian Political Studies* 10:2, 151-170.

Straker, David. 2012. Four Colors of Lies. http://changingminds.org/explanations/behaviors/lying/four_lies.htm. Viitattu 18.11.2016.

Strauss, Leo. 1989. *An Introduction to Political Philosophy: Ten Essays by Leo Strauss*. (Expanded version of *Political Philosophy: Six Essays by Leo Strauss*, 1975.) Toimittanut Gilden, Hilail. Detroit: Wayne State UP.

Van Ditmarsch, Hans. 2014. Dynamics of lying. *Synthese* 191:5, 745-777.

Van Ditmarsch, Hans, van Eijck, Jan, Sietsma, Floor ja Wang, Yanjing. 2012. On the logic of lying. Teoksessa van Eijck, Jan & Verbrugge, Rineke (toim.) *Games, actions and social software*. Berlin & Heidelberg: Springer, 41-72.

Wiberg, Matti. 2013. Deliberaatiot ovat manipuloitavissa: Strategisia näkökohtia. *Politiikka* 55:2, 98-108.

4 Faktantarkistuksen perusteet

Kimmo Makkonen ja Matti Wiberg

Faktantarkistus voi vaikuttaa ensikuulemalta yksinkertaiselta toimenpiteeltä, mutta siihen liittyy lukuisia avoimia kysymyksiä. Mikä on faktantarkistuksen³ (*fact checking*) kohde? Mitä tarkistetaan, kun faktoja tarkistetaan? Riittääkö väitteen osoittaminen todeksi tai epätodeksi, vai tarvitaanko muitakin ulottuvuuksia, kuten kontekstissa pysyminen? Kuinka faktantarkistajan tulisi toimia tilanteissa, joissa puhutaan totta, mutta jotain tärkeää jää lausumatta? Voiko tarkistuksen kohteiden pysymistä faktoissa verrata jollain mielekkäällä mitta-asteikolla? Ollaanko faktantarkistuksessa jäljittämässä jonkinlaista latenttia muuttujaa, jota lausutut väitteet heijastavat? Mikä olisi tällaisen muuttujan nimi, voisiko se olla totuudellisuus, faktuaalisuus, asianmukaisuus tai rehellisyys? Entä tulisiko faktantarkistajan arvioida, onko epätodessa väitteessä mukana tahallisuutta, vai onko kyseessä tahaton erhe?

Tämän katsauksen tarkoituksena on valottaa faktantarkistuksen olennaisuuksia. Etenemme seuraavasti: ensin määrittelemme, mitä faktantarkistuksella on mielekästä tarkoittaa ja analysoimme teeman ajankohtaisuutta, sitten kuvaamme faktantarkistuksen historiaa, määrittelemme faktantarkistuksen mahdolliset kohteet, pohdimme mitä järjestelmällisessä faktantarkistuksessa tavoitellaan ja tarkastelemme olemassa olevien faktantarkistusinstituutioiden käyttämiä luokituksia. Lopuksi hahmotamme, mitä faktantarkistuksen indeksiltä pitää edellyttää.

Faktantarkistus on noussut poliittiseen julkisuuteen. Alalta on julkaistu jo oppi- ja käsikirjoja (esim. Harrison Smith 2004, Borel 2016, Muraja 2017). Yleisesti hyväksyttyä määritelmää sille, mistä faktantarkistuksessa täsmälleen on kyse, ei kuitenkaan vielä ole (Graves ym. 2016).

Englanninkielisissä sanakirjamääritelmissä "fact-checking" on "the action of verifying facts, esp. in the context of journalism or other writing; the work involved in checking or establishing the facts of a matter." (OED) ja "fact-check" määritellään "to verify the factual accuracy of" (Merriam-Webster). Suomessa ilmiö on vielä siinä määrin uusi, ettei faktantarkistusta ole tätä kirjoitettaessa ehditty määritellä esimerkiksi Kielitoimiston sanakirjassa.

Tässä katsauksessa tarkoitamme faktantarkistuksella väitteen arviointia sekä totuudenmukaisuuden että asiayhteydessä olemisen kannalta.

³ Faktantarkistus eroaa faktantarkastuksesta siten, että tarkastuksessa virheet identifioidaan, tarkistuksessa ne paitsi löydetään, niin myös korjataan eli esitetään, mikä asiassa lopulta on totta.

4.1 Miksi faktantarkistuksen analysointi on ajankohtaista?

Kysymykset ovat ajankohtaisia, kun faktantarkistus on tulossa yhä suuremmassa määrin osaksi politiikan ja kampanjoinnin arkea. Puhutaan jopa totuudenjälkeisestä politiikasta, vaikka valheita ja osatotuuksia on politiikassa käytetty ennenkin. Mediassa faktantarkistus on saanut huomiota, ja tuloksia on raportoitu myös virheellisesti. Esimerkiksi Yhdysvaltain vuoden 2016 presidentinvaalien aikaan julkisuudessa levisi väite, jonka mukaan 70 % Trumpin puheista on epätosia, ja jopa tutkijat levittivät väitettä (Hyvönen 2016), vaikka kyseessä oli 70 prosenttia PolitiFactin tarkistamista väitteistä. PolitiFact valitsee tarkistuskohteensa journalistisin perustein, eikä sivusto ole väittänytään kyseessä olevan tilastollisesti edustava *otos* poliittisesta kommunikaatiosta (Adair ja Holan 2013). Kyseessä on mitä ilmeisimmin vain *näyte*, jonka edustavuudesta ei ole mitään näyttöä.

Käsitteeseen totuudenjälkeinen aika kuitenkin sisältyy ajatus, että joskus politiikassa olisi ollut totuuden aika, mikä osoittaa käsitteen absurdiksi. Esimerkiksi elettiinkö totuuden aikaa, kun ns. vastuulliset puolueet muokkasivat Kreikan taloustilastoja viime vuosikymmenellä, kun investointipankit järjestelivät roskalainoja riskittömiksi paketeiksi ennen vuoden 2008 kriisiä tai kun valtiovarainministeri Iiro Viinanen sanoi ”ei devalvoida” suorassa lähetyksessä 14.11.1991? Samalla kuitenkin tullaan korostaneeksi sitä, että nyt on tärkeää arvioida, missä määrin poliitikot puhuvat totta ja esiintyykö määrässä ajallista vaihtelua.

Automaattinen faktantarkistus tulee kehittymään lähivuosina huomattavasti, kun internetistä halutaan vähentää *disinformaatiota* (Ciampaglia ym. 2015, Dong ym. 2015). Nämä menetit tunnistavat väitelauseen kielen rakenteen perusteella, etsivät luotettavaksi katsotuista lähteistä tukea väitteelle ja tuottavat todennäköisyyden väitteen paikkansapitävyydelle. Tällaisia erittäin suuria informaatiomääriä käsittelevien menetelmien tuottamia malleja faktantarkistuksesta voi myös käyttää vertailukohtana ihmislukijoiden suorittamalle tarkistustyölle, mutta näissä päämäärät ovat erilaisia: ihmislukija voi tutkia yhtä väitettä monipuolisin aineistoin eri näkökulmista, kun taas automaattinen tarkistaja voi käsitellä valtavia tietomääriä, mutta hyviä perusteluja esittävä tekoäly on vielä pitkän kehitystyön takana.

4.2 Faktantarkistuksen historiaa

Sisäistä faktantarkastusta (tekstin informaatioasisällön paikkansapitävyyden varmistamista ennen kuin se menee painoon) on ollut olemassa jo pitkään. Viittauksia esilukijoihin (proofreader) ilmestyi Yhdysvaltalaisiin aikakauslehtiin jo 1800-luvun alussa ja tekstitoimittajiin (copy editor) noin sata vuotta myöhemmin. Ensimmäiset varsinaiset faktantarkastusosastot puolestaan perustettiin Yhdysvaltalaisiin sanomalehtiin 1920- ja 30-luvuilla. (Graves 2016c, 7, ks. myös OED 2016a; OED 2016e). Oxford English Dictionaryn mukaan termiä fact-checking käytettiin ainakin jo vuonna 1936

(OED 2016d), termiä fact-checker vuonna 1938 (OED 2016c) ja termiä fact check ainakin jo vuonna 1965 (OED 2016b).

Nykyaikaisen (ulkoisen) faktantarkistusilmiön alkukoti on Yhdysvalloissa. Ensimmäinen faktantarkastukselle omistautunut verkkosivusto oli David Mikkelsonin vuonna 1995 perustama Snopes.com. Sivustolla tarkastetaan myyttejä ja huhuja, joista osa koskee politiikkaa. Se on toiminnassa edelleen. (Graves 2016c, 28; Snopes.com 2016a; Snopes.com 2016b.) Ensimmäinen politiikkaan keskittynyt faktantarkastustoimija oli puolestaan vuonna 2001 perustettu Spinsanity. Sen perustajina toimivat Ben Fritz, Bryan Keefer ja Brendan Nyhan, ja se ilmoitti tavoitteekseen oikoa poliitikkojen, median sekä erilaisten kommentaattorien (pundit) harhaanjohtavia väitteitä. Sivusto lopetti toimintansa vuonna 2005, ja se ehti aktiivisena ollessaan julkaista yli 400 faktantarkastusta. Sitten sivustoa perustamasta olleesta Brendan Nyhanista on tullut misinformaatioon ja faktantarkastukseen keskittynyt politiikan tutkija. (Graves 2016c, 28-29; Spinsanity 2004; Spinsanity 2005, Nyhanin kotisivu: <https://www.dartmouth.edu/~nyhan/>.)

Faktantarkastus on levinnyt Yhdysvalloissa ja siitä on tullut vakiintunut osa maan poliittista diskurssia. Lisäksi se on levinnyt myös muualle maailmaan, ja faktantarkastajat järjestävät kansainvälisiä konferensseja. Liikkeen syntyminen näyttäytyy erityisesti kolmen sivuston aktiivisuutena: FactCheck.org, PolitiFact sekä Washington Postin Fact Checker. Nämä kolme organisaatiota ovat saaneet mediamaailmassa runsaasti näkyvyyttä ja osaltaan vaikuttavat siihen, että faktantarkistus on nykyisellään levinnyt niin laajalle.

Vuonna 2003 perustettua FactCheck.org oli ensimmäinen ammattijournalistien ylläpitämä yhdysvaltalainen faktantarkastusorganisaatio. Brook Jacksonin ja Kathleen Hall Jamiesonin Pennsylvanian yliopiston yhteyteen perustama toimija ilmoitti ja ilmoittaa edelleen tavoitteekseen vähentää vilppiä sekä sekaannusta yhdysvaltalaisessa politiikassa ja toimivansa näin äänestäjien hyväksi. FactCheck.org perustettiin alun perin vuoden 2004 vaalien ajaksi, mutta suuren suosion myötä se ryhtyi kokopäiväiseksi. Status voittoa tavoittelemattomana toimijana sekä siteet yliopistoon erottavat Factcheck.orgin suuresta osasta jälkeinpäin ilmestyneitä yhdysvaltalaisia faktantarkastusorganisaatioita. Se on myös tiukasti kieltäytynyt käyttämästä epätieteellisenä pitämiään väitteiden luokitteluun tarkoitettuja mittareita. Kaikesta huolimatta Factcheck.orgia voidaan pitää myös journalistisena hankkeena, sillä se työllistää ammattijournalisteja, se on voittanut erilaisia journalismipalkintoja ja ollut muun muassa Pulitzer-ehdokkaana. (FactCheck.org 2016a; Graves 2016c, 29-32.)

PolitiFact aloitti toimintansa vuonna 2007 St. Petersburg Timesin (nyk. Tampa Bay Times) ja sen sisarjulkaisun Congressional Quarterlyn yhteisprojektina. Idean isänä toimi Bill Adair. PolitiFactin verkkosivut toimivat tietokantana, josta voi hakea faktantarkastuksia aiheen, luokituksen sekä väitteen esittäjän mukaan. PolitiFactin sivuilta onkin saatavilla esimerkiksi tiedot siitä, millaisia erilaisia tuloksia määrätty henkilö tai organisaatio on saanut PolitiFactin faktantarkastuksista sen koko toiminnan aikana. Vuonna 2015 PolitiFactin tietokannasta oli löydettävissä jo yli 5000 faktantarkastusta. Toimijan

tavaramerkki on sen luokitussysteemi, Truth-O-Meter, ja eritoten sen viimeinen luokka "Pants on Fire" (joka on ilmeisesti saanut nimensä lasten hokemasta lorusta "Liar Liar Pants On Fire!"). Vaikka Tampa Bay Timesin omistava The Poynter Institute on voittoa tavoittelematon, PolitiFact on kuitenkin kaupallinen, mainosrahoitteinen toimija. Kaupallisuudesta huolimatta se kuitenkin korostaa journalistista tehtäväänsä ja mieltää tekevänsä yleishyödyllistä julkista työtä. PolitiFact on saanut osakseen myös tunnustusta, ja sille myönnettiin esimerkiksi Pulitzer-palkinto vuonna 2009. Vuonna 2010 PolitiFact lisensoi brändinsä ja metodologiansa, ja siitä lähtien erilaisilla osavaltiotason mediatoimijoilla on ollut mahdollista hankkia ja työskennellä PolitiFact-nimen alla. (Adair & Drobnic Holan 2013; Graves 2016c, 8 & 32-34.) Joulukuussa 2016 Yhdysvalloissa oli 20 osavaltioollista PolitiFact-toimijaa, joista kaksi inaktiivisia (Duke Reporters' Lab 2016).

Washington Postin Fact Checker perustettiin niin ikään vuonna 2007, neljä kuukautta PolitiFactin perustamisen jälkeen. Idea Fact Checkerin perustamiseen tuli politiikantoinnista Michael Dobbsilta, ja alun perin sen tarkoituksena oli keskittyä tarkastelemaan vuoden 2008 presidentinvaaleja. Fact Checker on tunnettu niin sanotusta pinokkiotestistään, jossa poliitikkojen väitteille arvostellaan yhdestä neljään pinokkiolla sen mukaan, kuinka totuudenmukaisia ne ovat. Täysin todet väitteet saavat puolestaan Gepetton hyväksyntämerkin. Vuonna 2011 Fact Checker aloitti kokopäiväisen toiminnan Glenn Kesslerin alaisuudessa. Poliitikkojen väitteiden totuudenmukaisuuden tarkastelun lisäksi Fact Checker ilmoittaa tavoitteekseen selittää vaikeita asioita, tarjota puuttuvaa kontekstia sekä analysoivansa ja selvittävänsä miten erilaisia poliittisia "koodisanoja", joiden avulla erilaiset poliittiset toimijat pyrkivät hämärtämään ja peittämään totuutta. (Graves 2016c, 34-36; Kessler 2013.)

Lucas Gravesin mukaan faktantarkastus tulisi yhdysvaltalaisessa kontekstissa nähdä journalistisena reformiliikkeenä, joka kritisoi määrättyjä perinteiseen poliittiseen journalismiin liittyviä käytäntöjä. Kyseessä on osa puolivuosisataista muutosta, jossa poliittisten toimittajien luottamus poliitikkoihin on hiljalleen vähentynyt, ja poliittisten toimijoiden väitteitä on oltu entistä valmiimpia asettamaan skeptisen analyysin kohteeksi. Vaikka poliittisten toimijoiden esittämien väitteiden haastaminen uutisraportoinnissa on ollut harvinaista suurimman osan 1900-luvusta, ainakin jo 1950-luvulla on journalistien parissa puhuttu tästä kyseenalaistamisen puutteesta journalismin yhtenä heikkoutena. 1980-luvulla amerikkalaisessa journalismissa alettiin olla valmiimpia liittämään poliittisen uutisoinnin yhteydessä epäilyksiä poliitikkojen väitteisiin. (Graves 2016c, 52-56.) Esimerkiksi Washington Post -lehden toimesta tarkastettiin tuolloin määrättyjä Ronald Reaganin lehdistötilaisuuksia (Dobbs 2012). Faktantarkastuksen edeltäjänä voitaneen pitää 1980-luvun puolenvälin jälkeen alkunsa saanutta "adwatch"-uutisointia (Graves 2016b, ajankohdasta ks. Frantzich 2002), jossa tarkasteltiin erilaisissa poliittisten kampanjoiden mainoksissa esiintyvien väitteiden paikkansapitävyyttä (Bennett 1997). Yhtenä faktantarkastuksen innoittajana pidetään myös edesmennyttä toimittajaa David Broderia, joka esitti, että journalistien tulisi asiakysymyksissä kyseenalaistaa poliitikkoja ahkerammin ja informoida yleisöä

vaalikampanjoihin liittyvistä virheellisistä väitteistä (Adair & Drobnic Holan 2011). (Graves 2016.)

4.3 Faktantarkistuksen kohde

Faktantarkistuksen ilmeisin kohde on nimenmukaisesti tosiasiaväitteet, eli faktat, tai filosofisemmin sanottuna propositiot. Totuudella tarkoitetaan tässä yhteydessä totuuden korrespondenssiteorian (totuus vastaavuutena) mukaisesti, että jokin totuudenkantaja (esim. väitelause) on tosi, jos se vastaa sitä, miten asiat ovat, eli jos on olemassa jokin sitä vastaava tosiasia. Totuus on siis totuudenkantajan ja maailman välinen suhde. Korrespondenssiteoriassa totuus ei riipu totuudenkantajan mieltäjästä tai kuvailijasta, eikä totuudenkantajilla tarvitse olla näihin mitään erityistä relaatiota. Täten esimerkiksi väitelauseen "A on pääministeri" totuus ei ole riippuvainen tahosta joka kyseisen väitteen esittää, vaan siitä, onko olemassa jokin toimija A ja hän todella on pääministeri.

Totuudenkantajina on korrespondenssiteorian eri versioissa pidetty propositioita, lauseita sekä uskomuksia. Vastaavuussuhteen viittauskohdetta taas on kutsuttu tosiasiaksi tai faktaksi. Korrespondenssiteorian perusajatus on seuraava:

Propositio p on totta, jos ja vain jos p vastaa tosiasioita.

Kieliopillisessa mielessä voimme puhua väitelauseista, jotka kyllä sisältävät proposition, mutta eivät ainoita mahdollisia kohteita faktantarkistajalle, sillä esimerkiksi myös kysymyslauseet sisältävät usein tosiasiaväitteitä. Retoriset kysymykset eivät ole tarkoitettu vastattavaksi olleenkaan, vaan niiden tehtävänä on enemmänkin toimia väitelauseen tapaan ja usein saada keskustelussa hyväksyntää lausutulle asialle.

Faktantarkistusta voi suorittaa monella tasolla. Analyysiyksikkönä voi toimia kieliopillinen lause tai virke, puheen lausuma tai laajempi teksti. Tätä pienemmät kielen yksiköt, kuten sanat tai morfeemit sisältänevät harvemmin kokonaista propositiota, ellei sana muodosta kokonaista lausetta, mikä suomessa on mahdollista. Yhteen kieliopilliseen virkkeeseen saatetaan mahduttaa montakin väitettä, ja eräs tapa olisi pilkkoa virke *kvasivirkeiksi* siten, että kukin kvasivirke sisältää vain yhden proposition. Analyysiyksikkö olisi silloin samankaltainen kuin Comparative Manifesto Projectin kvasivirke, joka sisältää yhden ideologisen väittämän (Werner ym. 2011), mutta täsmälleen samanlaisesta erottelusta ei olisi kyse, koska faktantarkistuksessa yhteen ei-tarkistettavaan virkkeeseen saattaa sisältyä esimerkiksi lukuisia moraaliväitteitä, jotka eivät ole tarkistettavissa.

Ei-kielellinen kommunikaatio, kuten ilmeet, eleet, äänenkäyttö, kommunikoijan vaatetus ja käyttämä esineistö yms. rajautuvat faktantarkistuksen ulkopuolelle. Joillain eleillä voi olla niin vakiintunut merkitys, että niihin voisi suhtautua väitteinä, esimerkiksi jalkapalloilija voi osoittaa silmäänsä ja siten "väittää", että tuomari näki väärin. Poliitikassa olisi kuitenkin mieleetöntä sanoa, että esimerkiksi poliitikon käsilaukun väri määritteli, onko väite tosi vai epätosi.

Kaikkia väitteitä ei voi tarkistaa. Ne eivät siten myöskään kuulu tarkistuskohdeiksi. Tällaisia tarkistamattomissa olevia väitteitä ovat mm.:

- 1) *Lauseet, jotka eivät viittaa olemassa oleviin asioihin.* Esim. ”Ranskan nykyinen kuningas on kalju.”
- 2) *Tulevaisuutta koskevat ennusteet,* esim. ”Suomen keskilämpötila tulee nousemaan 4 °C vuoteen 2030 mennessä”; toisaalta on tarkistettavissa, esim. ”IPCC:n mukaan Suomen keskilämpötila ...”
- 3) *Valehtelijalauseet:* kielen itseensäviittaavat erikoistapaukset, joiden totuusarvo on paradoksaalinen, esimerkiksi ”minä valehtelen.”
- 4) *Esteettisiä, moraalisia tai eettisiä arvoja koskevat lauseet.* Esimerkiksi ”kansallisromanttinen taide on kauniimpaa kuin postmoderni nykytaide”, ”tasa-arvon tavoittelu on politiikon hyve” tai ”lasten aterioista säästäminen on väärin” ovat lauseita, joissa on kyse sellaisista arvovalinnoista, ettei faktantarkistaja voi liittää niihin totuusarvoa tosi tai epätosi. (Dowden & Swartz 2016.)
- 5) *Uskonasioita tai yliluonnollista koskevat väitteet.* Esimerkiksi ”Suomi menettää siunauksen, jos avioliittolakia muutetaan esitetyllä tavalla.”
- 6) *Henkilökohtaiseen kokemukseen viittaavat lauseet.* Esimerkiksi ”vaalin tulos jännittää minua valtavasti.”

Lisäksi tarkistettavaksi ei ole mielekästä ottaa tautologioita, kuten ”elämä on laiffii”, tai performatiiveja eli itsensä toteuttajalauseita (Wiberg 1982), jotka ovat väistämättä tosia, kuten ”olen käytettävissä ehdokkaaksi.”

Näiden lisäksi järjestelmällinen faktantarkistaja joutuu tekemään rajauksen kahdessa asiassa: väitteen triviaalisuus ja kuuluminen yksityiselämän piiriin. Esimerkiksi ei olisi mielekästä tarkistaa väitettä ”Juha Sipilä on Suomen pääministeri” tai ”nyt on vuosi 2017”, jotka kaikki politiikkaa seuraavat tervemuistiset tiesivät tosiksi tämän katsauksen kirjoittamisen aikaan.

Eräs ideaalinen tapa luoda painokerroin väitteen triviaaliudelle saavutettaisiin, jos käytettävissä olisi tieto siitä, kuinka suurelle osalle kansalaisista asia on tunnettu. Jos a prosenttia kansalaisista tietää, että X, triviaaliuden painokerroin X:lle olisi (1-a). Vain hyvin harvoista väitteistä on käytettävissä tällaista tietoa. Laajeneva tutkimusnäyttö osoittaa, että kansalaisten tiedot politiikasta eivät ole erityisen hyviä (Rapeli 2014, Lupia 2016).

Osa kansalaisista on sellaisia, joista yhdysvaltalaisessa kirjallisuudessa käytetään nimitystä *chronic know-nothings* (ks. esim. Hyman ja Sheatsley, 1947)⁴. Kerta toisena perään on osoittautunut, että Yhdysvaltain väestöstä

⁴ Historiallisena kuriositeettina mainittakoon Yhdysvalloissa 1840- ja 1850-luvuilla vaikuttanut *Know Nothing* -liike (tunnettiin myös nimellä Know-Nothingism), jonka organisoitumisen perusteena oli pelko irlantilaisten ja nimenomaisesti katolisten maahanmuuttajien valtaannousua kohtaan. Maahanmuuttajia pidettiin vihamielisinä amerikkalaisia arvoja kohtaan ja heidän epäiltiin olevan paavin kontrolloimia. Liikkeen nimi

noin kolmannes on sellaisia ihmisiä, että he eivät tiedä maailman poliittisista tosiasioista juuri mitään – eikä tälle asialle ole juuri mitään tehtävissä, ainakaan millään valistuskampanjoilla. 1996 ilmestyi Bennettin tutkimus, jossa tarkasteltiin ulkopoliittikan suhteen tietämättömien yhdysvaltalaisen osuutta vuonna 1994 sekä tähän tietämättömyyteen vaikuttavia tekijöitä. Tutkimuksen mukaan tietämättömien osuus amerikkalaisväestöstä oli 32,9 %. Tietämättömyyteen vaikuttavat suurimmat selittävät tekijät ovat poliittinen kiinnostus, koulutus, sukupuoli, etninen tausta ja sosioekonominen status. Kiinnostus politiikasta on tärkein yksittäinen poliittista tietämystä ennustava muuttuja. Mitä motivoituneempia ihmiset ovat politiikan suhteen, sitä enemmän he politiikasta tietävät. Toinen tärkeä tekijä on koulutus: korkeasti koulutetut ovat matalasti koulutettuja tietoisempia ulkopoliittisista asioista. Myös etninen tausta ja sukupuoli ja sosioekonominen status vaikuttavat poliittiseen tietämykseen: valkoisilla, miehillä ja yhteiskunnallis-taloudellisesti hyvässä asemassa olevilla esiintyi taipumus omata paremmat tiedot politiikasta kuin mustilla, naisilla ja alhaisessa sosioekonomisessa asemassa olevilla. Ihmisten tietämykseen vaikuttavat siis suuresti kognitiiviset kyvyt, mahdollisuudet informaation hankkimiselle sekä erityisesti motivaatio. (Bennett 1996.) Suomessa täysin tietämättömien osuus on pienempi, esimerkiksi Rapelin (2014) tutkimuksissa 14 % suomalaisista luokitui täysin tietämättömiksi.

Käytännössä triviaaliuden ongelma jää ihmistarkastajien ratkaistavaksi, ja päätössäännöt joudutaan luomaan tutkimuskohtaisesti. Journalistisille faktantarkistajille triviaalius ei ole ongelma, koska he eivät pyri politiikan kokonaisvaltaiseen arviointiin, vaan etsivät journalistisesti mahdollisimman kiinnostavia väitteitä. Esimerkiksi PolitiFact valitsee tarkistuskohteensa seuraavin perustein:

- ”1) Perustuuko väite faktaan, joka on tarkistettavissa oleva? Emme tarkista mielipiteitä, ja tunnustamme, että puhumisessa ja poliittisessa retoriikassa on lupa liioitteluun.
 - 2) Antaako väite erityisen vaikutelman, joka voi olla harhaanjohtava?
 - 3) Onko väite merkittävä? Vältämme vähämerkityksisiä ”saimme kiinni” -tilanteita väitteille, jotka ovat ilmeisiä lipsahduksia.
 - 4) Onko todennäköistä, että väitettä kerrottaisiin eteenpäin ja muut toistaisivat sitä?
 - 5) Ihmettelisikö tyypillinen kuulija tai lukija ’onko tämä totta?’”
- (Adair ja Holan 2013.)

Yksinkertainen tapa huomioida triviaalius on käyttää painokertoimia, esimerkiksi täysin triviaali 0, yleisesti tunnettu 0,5 ja eksakti erikoisäläväite 1,

juontuu siitä, että kyseessä oli semi-salainen organisaatio. Kun jäseneltä kysyttiin puolueen toiminnasta, liike edellytti hänen vastaavan: "I know nothing." *Encyclopedia Britannica*

<https://global.britannica.com/topic/Know-Nothing-party>

ja vertailla eri luokittelijoiden tekemiä ratkaisuja keskenään luotettavuuden varmistamiseksi. Karkeampi tapa olisi edellyttää, että väite olisi 1) ei-triviaali ja 2) poliittisesti relevantti.

Henkilökohtaiseen elämään liittyvien kysymysten tarkistaminen on todentamisen kannalta usein vaikeaa, jos se edellyttäisi itse politiikan tarkkailemista, ja myös tutkimuseettiset kysymykset saattavat nousta esille. Kun poliitikko itse tuo asian julkisuuteen puhuessaan perhe-elämästään, poliitikko määrää yksityisyytensä rajat, mutta tällaistenkin väitteiden tarkistaminen voisi edellyttää suostumusta ja olla hyvin vaikeaa, ei vähiten tutkimuseettisistä syistä. Mahdollisesti järjestelmällisten faktantarkistajien olisikin syytä ottaa käyttöön luokitus, jossa väite voidaan jättää yksityiselämän piiriin ja tarkistamisen ulkopuolelle. Esimerkiksi jos poliitikko kertoo käyneensä 15 kilometrin aamulenkillä, väitettä ei tarkistettaisi, mutta väitteet yleisissä urheilukilpailuissa tehdyistä tuloksista olisivat tarkistettavissa. Kysymys yksityiselämää koskevien väitteiden tarkistamisesta kaipaakaan vielä perusteellisempaa analyysia, koska poliitikkojen yksityiselämästään antama kuva on keskeinen osa valtakamppailua.

4.4 Totuudellisuuden jäljillä

Perinteinen journalistinen faktantarkistus selvittää atomististen väitteiden totuusarvoja, sekä tapauskohtaisesti mahdollisesti monia muitakin journalistisesti kiinnostavia asioita. Järjestelmällisessä faktantarkistuksessa analyysin päämäärä on laajempi: tavoitteena on selvittää, missä määrin toimijan kommunikaatio on tosia tai epätosia tosiasiaväitteitä. Samalla myös tieto siitä, mitä ei voida tarkistaa, voi tuottaa kiinnostavaa määrällistä tietoa poliittisesta kommunikaatiosta. Esimerkiksi arvolausumat ovat olennaista poliittista viestintää, mutta faktantarkistaja ei voi määrittää niille totuusarvoa.

Onko olemassa jokin latentti muuttuja, jonka määrää järjestelmällinen faktantarkistus yrittää jäljittää? Arkikielessä puhutaan usein rehellisyydestä ja asiantuntemuksesta, joissa kussakin on tärkeää, että esitetyt väitteet ovat tosia. Näihin käsitteisiin liittyy kuitenkin paljon muutakin. Rehellisyydessä kyse on siitä, ettei ryhdy tietoiseen vilppiin, mutta tahaton erehtyminen on mahdollista. Asiantuntemus taas liittyy yksittäistä väitettä laajemman tiedon hallintaan.

Ehdotamme, että järjestelmällisen faktantarkistuksen yhteydessä etsittävästä latentista ominaisuudesta käytetään nimeä *totuudellisuus*. Totuudellisuuden arviointi edellyttää, että toimijan kommunikaatio tutkitaan kokonaisuudessaan tai että kommunikaatiosta tutkitaan edustava otos.

Totuudellisuus on enemmän kuin todenmukaisuus, jota selvitetään aina yksittäisen faktan tarkistuksen yhteydessä. Väite voi olla tosi tai epätosi, mutta väitteeseen voidaan ajatella sisältyvän kaksi osaa: se, mitä sanottiin, ja se, mitä jätettiin sanomatta. Jotta yksittäistä väitettä voisi pitää toimijan totuudellisuutta tukevana, sen täytyy olla sekä tosi että sisältää asiayhteyden kannalta olennainen informaatio. Arkikielessäkin puhutaan usein osatotuuksista, kun asiaa käsitellään yksipuolisesti tai jostain olennaisesta vaietaan, vaikka mitään epätotta ei lausuttaisikaan.

Totuudellisuuden arviointi edellyttää, että esitetään väitteitä, joilla voi olla totuusarvo. Sen sijaan politiikassa aikoinaan tiuhaan peräänkuulutettu arvokeskustelu ei sisälly totuudellisuuden piiriin, ja poliittisen kommunikaation järjestelmällisessä analyysissä on hyvä raportoida myös, missä määrin poliitikot viestivät totuudellisuuden tuolla puolen. Jos ei väitä mitään, ei voi erehtyä, mutta onko se hyvää politiikkaa? Poliitikassa tarvitaan sekä moraalisia arvioita että faktatietoa.

4.5 Nykyiset faktantarkistajien luokitukset⁵

Millaisia erilaisia luokituksia eri faktantarkastajat käyttävät? Kaikki faktantarkastajat eivät sijoita tarkastamiaan väitteitä mihinkään ennalta määrättyihin totuusarvoluokkiin, vaan perustelevat ratkaisuitaan ainoastaan sanallisesti. Kaikki faktantarkastajat eivät myöskään avaa sitä, mitä he milläkin totuusarvoluokalla tarkoittavat. Faktantarkistajia yhdistää se, että jollakin tapaa tutkitaan, onko väite tosi/epätosi, tarkka/epätarkka tai paikkansapitävä. Tämän lisäksi faktantarkistajat raportoivat lukuisia muitakin asioita, joista tärkein on, esiintyykö väite mielekkäällä tavalla asiayhteydessään. Tämän kontekstisidonnaisuuden suhde totuuteen vaatii faktantarkistajilta valintoja raportointitavoissa: kuinka menetellä niiden tapausten kanssa, jotka tekevät tosia väitteitä, mutta jättävät jotain kokonaisuuden kannalta olennaista mainitsematta?

Seuraavassa tarkastellaan faktantarkistajia, jotka käyttävät joitakin ennalta määrättyjä luokituksia ja jotka ilmoittavat verkkosivuillaan miten he määrittelevät kunkin totuusarvoluokan (N=31). Mittarit ja niiden sisältö on kerätty lokakuussa 2016⁶.

⁵ Kiitämme Sakari Niemistä avusta asteikkoluokittelussa.

⁶ Analysidut faktantarkistajat: 5 Eyewitness News Truth Test, Agência Lupa, Aos Fatos, Civil Beat Fact Check, Colombia Check, ConPruebas, Demagog (Puola), Demagog (Tšekki), Detector de Mentiras (Lie Detector), El Polígrafo, El Polígrafo: El Polígrafo Meter, FactCheck-Ukraine: Факт-метр (Fakt-Metr), FactsCan, Faktasjekk, GRASS FactCheck: Fact-Meter, iDemagog.hu, La Chistera (The Top Hat), Les Pinocchios, Melu Detektors (Truth Teller), Michigan Truth Squad, Poligraph, PolitiFact: Truth-O-Meter, Preto No Branco, The Canadian Press: The Baloney Meter, The Hound, The Washington Post Fact Checker: The Pinocchio Test, UYCheck.com, Vertetematesi: Vértetmatës, Vistinomer, Voice of San Diego Fact Check, WRAL Fact Check

	Tosi	Epätosi
Kontekstissa	(A) Asianmukainen poliittinen teksti	(B) Valhe, erhe
Ei kontekstissa	(C) Harhautus, lillukanvarsi	(D) Sekoilu, höpölöpö

Taulukko 1. Faktantarkistajien käyttämät keskeiset ulottuvuudet.

Lisäksi voidaan erottaa luokat:

(E) totuudenmukaisuus- ja konteksti-ulottuvuuksien ulkopuoliset luokitukset

(F) väitteen tarkistus kesken tai väite ei ole tarkistettavissa.

Kontekstioletus: mikäli luokituksessa ei mainita kontekstissa oloa tai sen puuttumista lainkaan, käytetään luokkia A, B, E tai F.

Suurin osa mittareista ottaa kantaa kahteen asiaan: väitteen *totuudenmukaisuuteen* ja *kontekstiin*. Kaikki mittarit ottavat kantaa väitteiden paikkansapitävyyteen ja vain kolmessa mittarissa ei ole yhtään kontekstimuuttujaa tarkastelevaa vaihtoehtoa. Kontekstimuuttuja tuodaan esille ilmauksilla, kuten "väite tarvitsee selventämistä", "väite tarvitsee lisää informaatiota", "väite on irrotettu asiayhteydestä", "väite on harhaanjohtava", "väitteestä puuttuu tärkeitä yksityiskohtia" ja "väite on valikoiva".

Taulukossa 2 kategoriaan *tosi* sijoitetaan mittareista sellaiset luokat, joissa luokittaja katsoo tarkastetun väitteen olevan totuudenmukainen. Tämä totuudenmukaisuus ilmaistaan termeillä kuten tosi, paikkansapitävä, vastaa faktoja ja vastaa luokittelijan keräämää dataa. Vain yhdestä analysoidusta mittarista (Les Pinocchios) ei löytynyt omaa kategoriaa tosille väitteille. 15 mittarissa luokittaja antaa totuudenmukaiselle väitteelle lisäehtoja, kuten että siitä ei saa puuttua mitään olennaista, tai että väite on esitetty oikeassa kontekstissa. Viisi luokittajaa mainitsee erikseen, että totuudenmukaisina pidetyt väitteet saavat sisältää pieniä virheitä.

Kategoria	Faktantarkistajien lukumäärä, joista kategoria löytyy (N = 31)	Prosenttiosuus tarkastelluista faktantarkistajista
Tosi	30	96,7
Melkein tosi	21	66,7
50/50	11	35,5
Melkein epätosi	8	25,8
Epätosi	31	100
Naurettava	9	29,0
Harhaanjohtava	13	41,9
Liioittelu	4	12,9

Taulukko 2. Väitteen sisältöön kantaa ottavien luokkien määrät eri faktantarkastusmittareissa.

Kategoriaan *melkein tosi* koodattiin luokat, joissa luokittaja kuvailee väitteitä melkein tai suurelta osin tosiksi väitteiksi, todeten kuitenkin samalla, että niissä on pieniä virheitä. Lisäksi siihen koodattiin luokat, joissa luokittaja kuvailee väitettä todeksi tai melkein todeksi, mutta ilmaisee myös, että väite kaipaava selventämistä tai lisäinformaatiota, väitteestä puuttuu joitakin yksityiskohtia tai että väite on hieman harhaanjohtava. Tähän kategoriaan koodattiin luokkia 21 mittarista, ja vain kolmessa näissä luokista keskityttiin pelkästään väitteen totuusarvoon. Kaikissa muissa väitteeltä edellytettiin totuuden tai melkein totuuden lisäksi sitä, että se tarvitsee selventämistä, lisää informaatiota, lisää yksityiskohtia jne.

Kategoria *50/50* taas pitää sisällään sellaiset luokat, joissa luokittaja toteaa väitteen olevan osittain totta. Lisäksi siihen kuuluvat luokat, joissa todetaan väitteen sisältävän tosia elementtejä, mutta ilmoitetaan, etteivät sen kaikki elementit ole tosia. Kategoriaan koodattiin luokkia 11 mittarista, ja neljässä näistä luokassa keskityttiin ainoastaan väitteen totuusarvoon. Muut seitsemän luokkaa edellyttivät väitteeltä lisäksi, että siinä jätetään joitakin tärkeitä yksityiskohtia mainitsematta tai että väite ei ole kontekstissa.

Melkein epätosiksi koodattiin luokat, joissa luokittaja pitää väitettä enimmäkseen epätotena, mutta joissa luokittaja katsoo väitteen sisältävän kuitenkin joitain totuuden elementtejä. Siihen kuuluvat myös luokat, joiden

väitteet luokittajan mukaan sisältävät totuuden elementtejä, mutta jättävät huomioimatta seikkoja, joiden sisällyttäminen väitteeseen muuttaisi väitteen luomaa vaikutelmaa (nämä tapaukset tulevat lähelle harhaanjohtavien väitteiden kategoriaa). Melkein epätosiksi sijoitettiin luokkia kahdeksasta mittarista.

Kaikilla mittareilla on kategoria *epätosille* väitteille. Näihin katsotaan tilanteet, joissa luokittaja toteaa, että väite on epätotta, väite ei vastaa faktoja, väite ei vastaa luokittajan keräämää dataa tai että väite ei pidä paikkaansa. Yhdessä luokassa yksilöitiin lisäksi, että epätosia ovat myös sellaiset väitteet, joille ei ole löydettävissä evidenssiä, vaikka väitteen esittäjä on näin väittänyt.

Yhdeksässä mittarissa on oma luokkansa väitteille, jotka eivät ole ainoastaan epätosia, vaan luokittajan mielestä lisäksi aivan *naurettavia*. Näitä ovat sellaiset luokat, joissa luokittaja toteaa väitteen olevan epätosi, ja sen lisäksi naurettava, epäuskottava, ilmeinen tai todella kaukana todellisuudesta.

Kategoria *harhaanjohtava* sisältää sellaiset mittareiden luokat, joihin luokittaja sijoittaa väitteet jotka ovat tai voivat olla täysin tosia, mutta joissa tosiasioita käytetään valikoiden, jotka tehdään väärässä kontekstissa tai jotka esitetään luokittelijan mielestä sellaisella tavalla, että ne luovat harhaanjohtavan vaikutelman todellisuudesta. 13 mittaria sisältää tämän kaltaisen luokan.

Neljässä mittarissa on lisäksi oma luokkansa *liioitelluille* väitteille. Osassa mittareita liioittelu on elementti, joka kytketään muihin totuusarvoluokkiin, mutta näissä neljässä mittarissa se on nostettu aivan omaksi luokakseen.

Mittareissa ei tehdä erityisen täsmällisiä määrittelyksiä sille, mitkä ovat raja-arvot eri luokkien välillä. Pääasiassa erot luokkien välille tehdään vaikeasti määritettävillä ilmauksilla, kuten mostly, significant, major, minor, little, partly, some elements jne. Eritoten muiden kuin luokkien kuin "toden" ja "epätoden" tapauksissa vaihtoehtojen soveltamiseen sisältyy runsaasti tulkinnanvaraa. Usein mitta-asteikko on vasta suuntaa antava, ja perusteluosuudessa selitetään tarkemmin, kuinka asteikon arvosteluun on päädytty.

Faktantarkistajien käyttämien luokkien määrä vaihteli kolmen ja kuuden välillä (taulukko 3). Eri mittareista on erotettavissa yhteensä kahdeksan väitteiden sisältöön kantaaottavaa kategoriaa (*tosi, melkein tosi, 50/50, melkein epätosi, epätosi, naurettava, harhaanjohtava ja liioittelu*). Näiden lisäksi on kolme kategoriaa, jotka eivät suoranaisesti ota kantaa väitteen sisältöön (*väitteelle ei löydy evidenssiä, tarkastus kesken, takinkääntö*). Kuusitoista mittaria sisältää kategorian, johon sijoitetuille väitteille *ei ole löydettävissä evidenssiä* (puolesta tai vastaan), ja kolme mittaria sisältää kategorian, johon sijoitettujen väitteiden tarkastaminen on *kesken*. Tämän lisäksi neljästä mittarista löytyy luokka, joka ilmaisee, että puhujan kannanotto on vastakkainen hänen jonkin aikaisemman kannanottonsa kanssa (ns. *takinkääntöluokka*).

Väitteiden sisältöön kantaa ottavien luokkien lukumäärä	Mittareiden lukumäärä
3 luokkaa	8 mittaria
4 luokkaa	7 mittaria
5 luokkaa	9 mittaria
6 luokkaa	7 mittaria

Taulukko 3. Väitteen sisältöön kantaa ottavien luokkien määrät.

Journalistiset faktantarkistajat käyttävät edellä esiteltyjä luokkia yleensä selitysosien kanssa, ja annettu luokitus perustellaan jokaisen faktan yhteydessä. Annettu "arvosana" on usein vain kuvituksena ja johdantona perusteluille. Asteikoille annetaan enimmäkseen hyvin yleisluontoisia kuvailuja tai ei selitteitä lainkaan. Esimerkiksi PolitiFactin Truth-O-Meter⁷ sisältää seuraavat luokat:

Tosi: Väite on paikkansapitävä ja mitään merkittävää ei puutu siitä.

Enimmäkseen tosi: Väite on paikkansapitävä, mutta kaipaa selvennystä tai lisäinformaatiota.

Puolitosi: Väite on osin paikkansapitävä, mutta siitä puuttuu tärkeitä yksityiskohtia tai se on poistettu asiayhteydestään.

Enimmäkseen epätosi: Väite sisältää paikkansapitäviä aineksia, mutta sivuuttaa ratkaisevia faktoja, joiden perusteella saisi erilaisen vaikutelman.

Epätosi: Väite ei ole paikkansapitävä.

Valepukki (pants on fire): Väite ei ole paikkansapitävä, vaan se on erityisen järjetön.

Vain yksi tarkastelluista faktantarkistajista, Puolan Demagog, antoi erittäin täsmälliset ohjeet luokituksen tekoon (Demagog.org.pl 2016). He esimerkiksi määrittelevät jonkin luvun suuruutta koskevaksi virhemarginaaliksi viisi prosenttia, kun muut tarkistajat käyttivät huomattavasti epätasmoisia ilmauksia, kuten tarkka tai melko tarkka.

Mitta-asteikon käyttö voi kohentaa faktantarkistajien tekemien korjausten vaikutusta lukijoiden käsityksiin väitteestä, vaikka kokeellisessa tutkimuksessa politiikkaväitteiden kohdalla tällaista vaikutusta ei

⁷ Käännös KM

havaittukaan toisin kuin politiikkaan liittymättömien väitteiden osalta (Amazeen ym. 2015).

4.6 Kuinka tehdä faktantarkistuksesta järjestelmällistä?

Voidaksemme sanoa, että poliitikko P:n väitteistä n prosenttia on tosia, tarvitsemme edustavan otoksen P:n kommunikaatiosta, mieluiten hänen kommunikaatiomassansa koko perusjoukon eli kaiken viestimänsä. Käytännössä tällaiseen ei ole mahdollisuuksia, koska poliittisen kommunikaation määrä on valtava, ja yksittäisten väitteiden arviointi on yleensä työlästä. Jo kommunikaation tallentaminen kattavasti on haastavaa, koska poliitikot viestivät jatkuvasti eri medioiden välityksellä. Tarkistamisessa työmäärä on moninkertainen. Ennen koneellisen faktantarkistuksen kehittymistä nykyisestä ihmistarkistajat joutuvat tekemään merkittäviä rajoituksia tutkimusaineistoilleen.

Yksinkertaisia ja selkeitä mittareita faktapitoisuudelle ovat suhteelliset osuudet väitteistä. Esimerkiksi poliitikkojen blogikirjoituksista tosia väitteitä, epätosia väitteitä ja tarkistamattomissa olevaa kommunikaatiota per tuhat sivua; tosia tai epätosia väitteitä sataa poliitikon kirjoittamaa twiittiä kohden.

Painotettu totuusindeksi:

t_i on luokittelijan antama painokerroin väitteen triviaalisuudelle

P_i on väitteen totuusarvo

$$\text{totuudellisuusindeksi} = \frac{t_1 * P_1 + t_2 * P_2 + \dots + t_n * P_n}{\sum_1^n t_i}$$

Yksittäisten faktojen tarkistaminen on työlästä, ja väitteitä on helppoa tuottaa nopeammin kuin niitä ehditään tarkistaa. Siksi otanta on tärkeää tarkistustyömäärän pitämiseksi kohtuullisena. Vasta edustavan otoksen avulla voidaan tietää, missä määrin poliittinen kommunikaatio perustuu faktoihin.

Lähteet

Adair, Bill ja Holan, Angie Drobnic. 2013. *The Principles of PolitiFact, PunditFact and the Truth-O-Meter*. Saatavilla: <http://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2013/nov/01/principles-politifact-punditfact-and-truth-o-meter/> Luettu: 29.11.2016.

Amazeen, Michelle. A., Thorson, Emily, Muddiman, Ashley ja Graves, Lucas. 2015. *A comparison of correction formats: The effectiveness and effects of rating scale versus contextual corrections on misinformation*. American Press Institute. Saatavilla: <http://www.americanpressinstitute.org/wp-content/uploads/2015/04/The-Effectiveness-of-Rating-Scales.pdf> Luettu: 31.8.2016.

Bennett, Stephen Earl. 1996. "Know-Nothings" Revisited Again. *Political Behavior* 18:3, 219–233.

Borel, Brooke. 2016. *The Chicago Guide to Fact-Checking*. Chicago: University of Chicago Press.

Demagog.org.pl. 2016. *O Demagogu – cel i kodeks*. Saatavilla: <http://demagog.org.pl/o-nas/factcheck/> Luettu: 13.12.2016.

Dong, Xin Luna, Gabrilovich, Evgeniy, Murphy, Kevin, Dang, Van, Horn, Wilko, Lugaresi, Camillo, Sun, Shaohua ja Zhang, Wei. 2015. Knowledge-based trust: estimating the trustworthiness of web sources. *Proceedings of the VLDB Endowment*. 8, 9, 938–949.

Dowden, Bradley ja Swartz, Norman. 2016. "Truth" *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. Saatavilla: <http://www.iep.utm.edu/> Luettu: 2.11.2016.

Graves, Lucas. 2012. Digging deeper into The New York Times' fact-checking faux pas. *Nieman Journalism Lab*. Saatavilla: <http://www.niemanlab.org/2012/01/digging-deeper-into-the-new-york-times-fact-checking-faux-pas/> Luettu: 19.8.2015.

Graves, Lucas. 2013a. In defense of factchecking. *Columbia Journalism Review*. Saatavilla: http://www.cjr.org/united_states_project/in_defense_of_factchecking.php Luettu: 19.8.2015.

Graves, Lucas. 2013b. What we can learn from the factcheckers' ratings. *Columbia Journalism Review*. Saatavilla: http://www.cjr.org/united_states_project/what_we_can_learn_from_the_factcheckers_ratings.php Luettu: 19.8.2015.

Graves, Lucas. 2016a. Anatomy of a Fact Check: Objective Practice and the Contested Epistemology of Fact Checking. *Communication, Culture & Critique*. doi:10.1111/cccr.12163

Graves, Lucas. 2016b. Boundaries Not Drawn: Mapping the institutional roots of the global fact-checking movement. *Journalism Studies*. doi:10.1080/1461670X.2016.1196602

Graves, Lucas. 2016c. *Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism*. New York: Columbia University Press.

Graves, Lucas ja Glaisyer, Tom. 2012. The Fact-Checking Universe in Spring 2012: An Overview. New America Foundation. Media Policy Initiative. Research Paper.

Graves, Lucas, Nyhan, Brendan ja Reifler, Jason. 2015. *The Diffusion of Fact-checking: Understanding the growth of a journalistic innovation*. American Press Institute. Saatavilla: www.americanpressinstitute.org/wp-content/uploads/2015/04/The-Growth-of-Fact-Checking.pdf Luettu: 14.8.2015.

Graves, Lucas, Nyhan, Brendan ja Reifler, Jason. 2016. Understanding Innovations in Journalistic Practice: A Field Experiment Examining Motivations for Fact-Checking. *Journal of Communication*: 66(1), 102–138.

Harrison Smith, Sarah. 2004. *The Fact Checker's Bible: A Guide to Getting It Right*. New York: Anchor Books.

Hyman, Herbert H. ja Sheatsley, Paul B. 1947. Some Reasons Why Information Campaigns Fail. *Public Opinion Quarterly*. 11:3, 412–423.

Hyvönen, Ari-Elmeri. 2016. Poliitiikan faktoista on syytäkin olla huolissaan. *Politiikasta.fi* Saatavilla: <http://politiikasta.fi/politiikan-faktoista-syytakin-huolissaan/> Luettu: 19.11.2016.

Lupia, Arthur. 2016. *Uninformed: Why People Seem to Know So Little about Politics and What We Can Do about It*. Oxford: Oxford University Press.

Muraja, Tuomas. 2017. *Faktat tiskiin! Suomalaisen faktantarkistuksen käsikirja*. Helsinki: Tammi.

Rapeli, Lauri 2010. Tietääkö kansa? Kansalaisten politiikkatietämys teoreettisessa ja empiirisessä tarkastelussa. *Turun yliopiston julkaisuja - Annales universitatis turkuensis sarja - ser. c, osa - tom. 296, scripta lingua fennica edita*. Turku: Turun yliopisto.

Rapeli, Lauri. 2014. What Should the Citizen Know about Politics? Two Approaches to the Measurement of Political Knowledge. *Democratic Theory* 1:1, 58–93.

Werner, Annika, Lacewell, Onawa ja Volkens, Andrea. 2011. *Manifesto Coding Instructions* (4th fully revised edition). Saatavilla: https://manifesto-project.wzb.eu/information/documents?name=handbook_v4 Luettu: 16.11.2016.

Wiberg, Matti. 1982. Poliittinen velvoitus ja performatiivit: Hobbes Austinin ennakoijana? *Politiikka* 24:2, 170–175.

Kunnallisan kehittämissäätiön julkaisujen sarjassa ovat ilmestyneet

1 Sami Borg ja Sari Pikkala
KUNTAVAALITRENDIT (2017)

2 Toim. Soile Pohjonen & Marika Noso
KANSALAINEN KESKIÖÖN! NÄKÖKULMIA SOTE-
UUDISTUKSEEN (2017)

3 Markku Lehto MIKSI HANKE EI ONNISTUNUT – VAI
ONNISTUIKO SE? (2017)

4 Tapio Häyhtiö OSALLISUUTTA SOTE-
PALVELUIHIN PALVELUMUOTOILEIMALLA?
(2017)

5 Veera Värtinen TUTKIJAT JA SOSIAALISEN MEDIAN
KÄYTTÖ (2017)

6 Esko Hussi, Esa Mäkinieniemi ja Erkki Vauramo IKÄÄNTYVÄ VÄESTÖ
JA TOIMINTAKYVYN YLLÄPITO (2017)

7 Matti Wiberg (toim.) FAKTAT JA POLITIIKKA (2017)

Matti Wiberg (toim.)

Faktat ja politiikka

Perustuuko poliittinen päätöksenteko faktojen ja tieteellisen tiedon huomioimiseen? Miten määritellään valehtelu politiikassa? Mikä lasketaan valehteluksi ja mikä on muuten vain harhauttamista? Mitkä ovat faktantarkistuksen perusteet?

Kuinka paljon tosiasioilla on merkitystä poliittista maailmankuvaa hahmotettaessa? Tämä kirjoituskokoelma valottaa näitä kysymyksiä. Poliittisen pintakuohun alle poraudutaan perusteita myöden.

kaks.fi
KUNNALLISALAN
KEHITTÄMISSÄÄTIÖ